

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

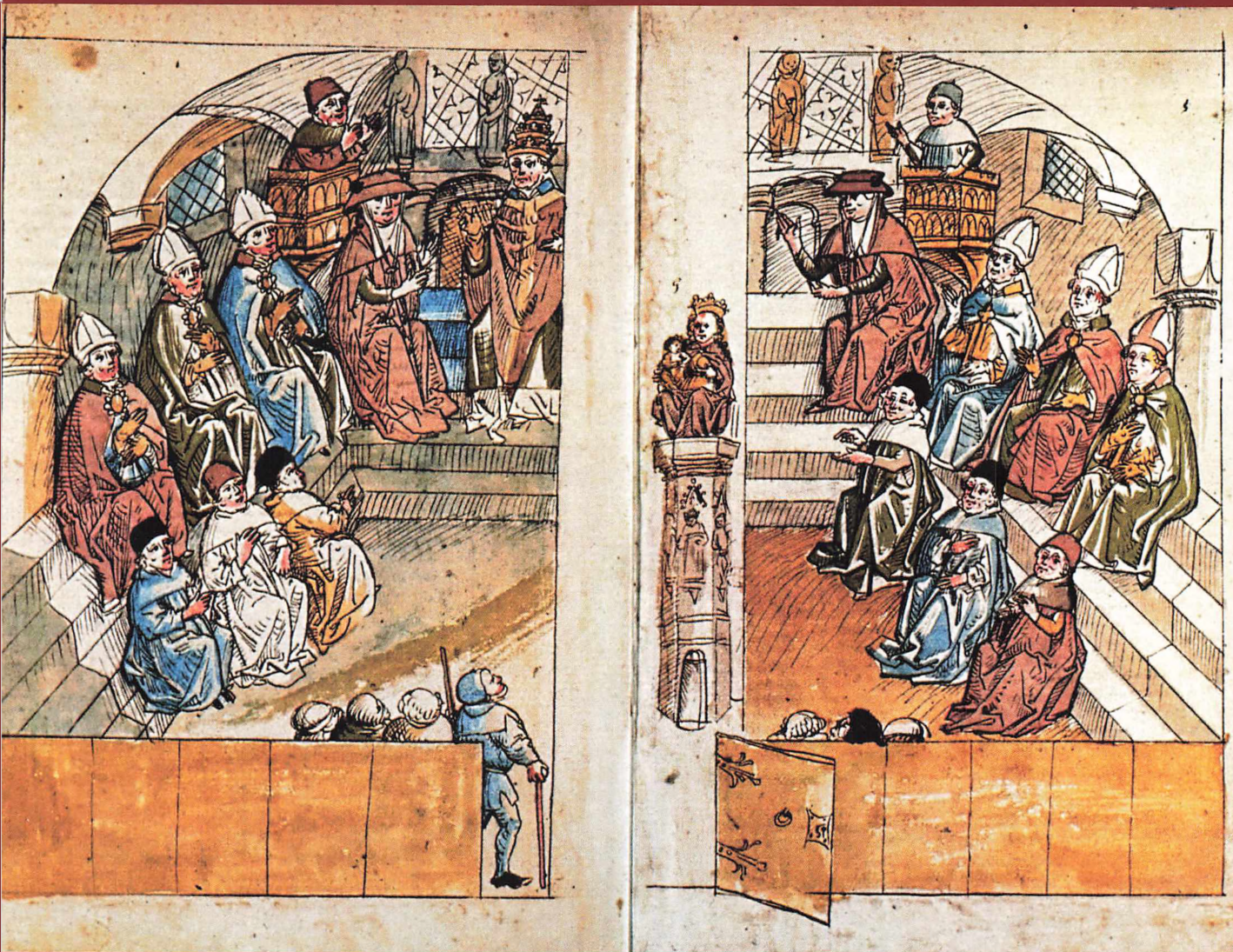
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR.4 2010

HVEM VAR FRIHEDSKÆMPEREN NIELS EBBESEN? • KIRKEGÅRDENS MANGE STEMME
I SKYGGEN AF JENS JUEL • EN SYNDERS APPEL TIL HØJESTE INSTANS

HVEM ER VI? OG HVORDAN HUSKES VI?

AF STEFFEN HARPSØE

Ovenstående spørgsmål – især det første - er helt centralt for det moderne menneske. Det handler om vores selvopfattelse og vores identitet, selvom det ikke er alle, der lægger lige meget vægt på, hvordan de huskes. Men uanset, hvilken tilgang vi har til opfattelsen af egen identitet, så spiller det omkringliggende samfunds verdensopfattelse og værdinormer en stor rolle i begrebet identitet.

Vi er i dele af den vestlige verden tilbøjelige til at sætte lighedstegn mellem vores arbejde og vores identitet. Hvis vi vil vide noget om en person, vi lige har mødt, så spørger vi typisk: "Hvad laver du?" I andre dele af verden vil man stille et helt andet indledende spørgsmål. For eksempel vil man i Mellemøsten i stedet spørge: "Hvor kommer du fra?", da opfattelsen er, at folk fra samme sted er tilbøjelige til at have samme livsopfattelse og holdninger. Den grundlæggende forskel mellem Vesten og Mellemøsten kan derfor tolkes som et spørgsmål om identitetsopfattelse i stedet for religion. Mens vi herhjemme har en typisk individuel identitetsopfattelse (identitet = job), så har man i Mellemøsten en fællesskabsorienteret identitetsopfattelse.

De kulturbetingede rammer, der eksisterer for identitetsopfattelse i samfundet, må især ikke undervurderes, når spørgsmålet om, hvem man er, skal besvares retrospektivt – altså hvem nogen var i historisk

sammenhæng. Her er det meget vigtigt at huske at måle fortidens personer med deres egen målestok. En målestok der kan være meget anderledes end vores egen. Den kan være fællesskabsorienteret, som det præsenteres i artiklen "Hvem var frihedskæmperen Niels Ebbesen?", hvor svaret i høj grad ligger i grevedræberens slægtsforbindelser. Men identitet er en kompleks størrelse. Blot fordi man i middelalderen havde både en slægts- og standsbaseret identitetsopfattelse, så udelukker det ikke, at man stadig også var et produkt af egne handlinger, som præsten i "En synders appel" må sande. Men, hvordan man huskes af eftertiden, er også afhængigt af, hvem man deler samtid med, som historien om portrætmaleren "I skyggen af Jens Juel" beviser. Det er dog også en forudsætning, at nogen fortæller historierne om fortidens personer, som i artiklen "Kirkegårdens mange stemmer", ellers bliver navnet på ens gravsten blot et navn på en sten – ikke et mindesmærke.

I Siden Saxo har juletid de sidste tre år været ensbetydende med quiz-tid, hvilket det dog ikke bliver til i år. Quizzen udgår imidlertid ikke helt. Det er besluttet at flytte den til foråret i forbindelse med et salgsfremstød, så quiz-lystne læsere må væbne sig med tålmodighed.

God jul fra redaktionen.

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, NR. 4 • 27. ARGANG 2010

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØR:

Steffen Harpsøe (ansv.)

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Donald Jensen, Unisats ApS

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 79 99
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG:

2010 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlandsabonnement årgang 2010:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meld
på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Illustration fra Ulrich Richentals krønike om
konciliet i Konstanz. [Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ulrich_Richental_-_Konstanz.jpg).

© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2010

INDHOLD

HVEM VAR FRIHEDSKÆMPEREN NIELS EBBESEN? 4
ANDERS HORNEMAN BLOMSTRÖM

KIRKEGÅRDENS MANGE STEMME 18
TIM PANDURO

SPØRGEKASSEN 29

BOGNYT 30

I SKYGGEN AF JENS JUEL 32
– PORTRÆT- OG MINIATUREMALEREN
CARL VIERTTEL
HENRIETTE KRAGH JACOBSEN

EN SYNDERS APPEL TIL HØJESTE INSTANS 44
– ELLER HVORFOR PRÆSTEN REJSTE TIL PAVEN
BERTIL NILSSON

STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:
Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:
Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Lørdagslukket fra 1. maj til 31. august.

ERHVERVSARKIVET:
Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:
Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

Niels Ebbesen er en på mange måder myteomspunden figur, hvilket især skyldes eftertidens behov for heroiske frihedshelte, der satte sig op mod en tysk overmagt. Her ses Edward Rings statue af Niels Ebbesen på Rådhusstorvet i Randers. Foto af Carsten NB, Wikimedia Commons.

Hvem var frihedskæmperen Niels Ebbesen?

Myte og virkelighed

Dette er et studie om Niels Ebbesen, som kaster nyt lys over ham og hans frænder, men som også giver et delvist nyt billede af de magtgrupperinger, som var styrende i genskabelsen af det danske rige. Samtidig sættes hertug Valdemar i fokus. Måske er hertugen stærkt undervurderet i dansk historieskrivning? Artikelforfatteren har skrevet romanen "Rovriddarnas tid" om Niels Ebbesen. En bog som giver en ny vinkel på en meget dramatisk periode i Nordens historie. Bogen bygger på de forskningsresultater, der præsenteres her.

ANDERS HORNEMAN BLOMSTRÖM

Niels Ebbesen har været en frihedshelt for generationer! Ikke mindst for modstandsbevægelsen under Anden Verdenskrig. Men hvem var han egentlig? Og hvad er myte og virkelighed i historierne om ham? Vores primære kilde er "Jyske kronike" fra 1342 og nogle mindre, samtidige kilder. Mest kendt er beskrivelserne i "Niels Ebbesen visen", men den ældste udgave af den, vi kender, er først blevet skrevet ned nogle hundrede år senere. Visen er tydeligvis blevet lavet om og forandret undervejs, så den modsiger sig selv. Blev greven for eksempel dræbt om dagen eller om natten? Men i dag kan vi faktisk konstatere, at visen stemmer bedre overens med virkeligheden end mange forskere har turdet tro. Dette bevises af ny forskning om Niels' frænder, som

Grev Gert brugte flere forskellige segl gennem tiderne, alt afhængig af hvilke områder han besad. På dette segl kalder han sig på forsiden 'hertug af Slesvig (=Sønderjylland) og Jylland', mens han på bagsiden kalder sig 'greve af Holsten og Stormarn'. Gengivet efter Henry Petersen: "Danske Kongelige Sigiller".

placrer mange af dem i Sønderjylland, og som også forklarer, hvorfor det var Johannes G. Limbek, som betalte grev Gerts mandebod for Niels' sønner i 1351 – noget som professor Niels Skyum-Nielsen undrer sig over i sin bog *Fruer og Vildmænd II*.

Der er ikke mange, som ved, hvor tæt riget Danmark var på at forsvinde helt dengang i 1330'erne, som man kalder "den kongeløse tid". Hele landet var sat i pant hos fremmede fyrster! Den største af pantherrerne, grev Gert af Holsten, var begyndt at kalde sig hertug af Jylland, og hans mål var klart. Han havde allerede gjort Fyn til en del af sit arverige "for tid og evighed". Nu skulle Jylland samme vej! Oprorerne fra efteråret 1339 skulle knuses. Tidligt på foråret 1340 drog Gert op gennem Jylland med en enorm lejhær på 11.000 mand.

Det er den største hær, vi ser i Norden i lang tid! Den bestod mest af holstenere, tyskere og vallonere. Mange var krigsvante og havde for nyligt gjort tjeneste i de indledende faser af 100-årskrigen i Flanderen og Nederlandene. Gårde og borge stod i brand! Gengældelsen mod dem, der ledte oprøret efteråret for, blev hård. Den første april befandt grev Gert sig i Randers med 4.000 mand. En del borge på egen var blevet erobret: Drost Peder Vendelbos borg Skjern ved Norreå vest for Randers; slægten Broks borg Estrup og slægten Munks borg Holbæk mod øst og drostslægten Panters borg Clausholm syd for byen. Det så sort ud...

En hovedløs dåd

Så bliver grev Gert alvorligt syg og havner i sengen inde i Randers. Det giver oprorerne den tid, de behøver for at kunne slå til. Sent på dagen, eller muligvis om natten, drager Niels Ebbesen ind i

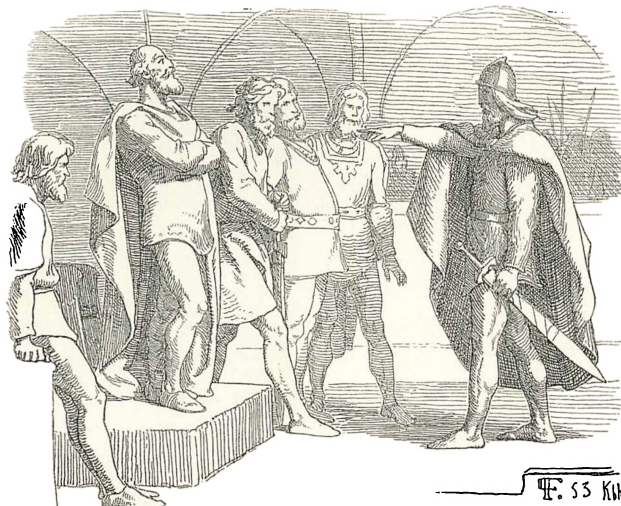
Samtidig illustration af fodsoldater i kamp. Grev Gerts lejesvende bestod sandsynligvis af 'hårde hunde' som disse. Gengivet efter Pamela Porter: "Medieval Warfare in Manuscripts".

Selve drabet på Grev Gert er blevet genstand for mange fortællinger og ikke mindst illustrationer – de fleste af dem er utvivlsomt stærkt romaniserede. Her er det et maleri af Carl Heinrich Bloch. Gengivet efter Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): "Sønderjyllands historie, bd. 1, Indtil 1815".

Myten, om at Niels Ebbesen mødtes med Grev Gert dagen før drabet for at proklamere sin hensigt, er næppe sand, da flere kilder beretter, at greven var syg og sengeliggende. Illustration af Lorenz Frölich. Gengivet efter Axel Olrik: "Danske heltesagn".

byen i spidsen for 47 mænd, formodentlig under påskud af at være lejesoldater, som søger arbejde. Nogle er sikkert allerede inde i byen, imens andre forbereder flugten. Niels og hans mænd ved, hvor greven befinder sig, og bryder ind, samtidig med at dele af byen sættes i brand for at forvirre livvagterne. Efter de er brudt ind, hugger Niels hovedet af greven, og det sker - ifølge traditionen - over sengestolpen!

Flere samtidige kilder bekræfter, at greven var syg, hvilket gør, at den del af myten, som fortæller om et møde mellem Niels og greven dagen før drabet, næppe stemmer

overens med virkeligheden. Mødet skulle have fundet sted ved Gudenås strand. Drab ansås dengang for lovligt, hvis man havde sagt det i forvejen – for eksempel ved at lyse drabet på tinget. Mord medfører derimod, at man bliver fredløs. Ifølge tidens skik var det vigtigt ikke at forlade stedet uden at udråbe sin dåd, og det gør Niels og hans mænd. De drager bort under trommehvirvler og udbreder grevens død. Noget overmodigt, kan man synes, da de er omgivet af 4.000 fjender.

Men flugten er godt forberedt! De tager ud gennem den søndre port og over Randers bro til Fruerlund, hvor de har efterladt deres heste. Og broen rives ned efter dem! Ifølge myten af én eneste mand: Sven Trøst. Han siges at være blevet dræbt, som den eneste af Niels' mænd. På vejen ud af Randers blev

Hetug Valdemar af Sønderjylland spiller en meget central – omend tilbagetrukket rolle – i starten af forløbet omkring genetableringen af det danske kongedømme. Her ses hertugens segl. Gengivet efter Henry Petersen: "Danske Kongelige Sigiller".

to fornemme riddere dræbt: Ove Hase og Henrik von Vittinghusen. Også navnet på livvagtens befalingsmand Otto von Schenkenberg er kendt, da han senere anklages for forræderi af grevens sønner. Ove Hase betragtes som Niels' svoger, da hans datter er gift med Niels' bror Elef Ebbesen. Det siges, at Ove blev dræbt af Niels selv.

Drabet på greven medførte, at den enorme lejhær opløstes, og soldaterne drog hærgende hjemad. Nogle uger senere forhandler Valdemar Atterdag sig til et lillebitte stykke land oppe ved Limfjorden, mod at han gifter sig med grevens unge datter. Det ændres senere til, at han skal gifte sig med grevens søsterdatter Helvig af Sønderjylland, hertug Valdemars søster. Valdemar Atterdags ældste bror, faderens kronede medkonge Erik Kristoffersen, var død tidligere. Den mellemste bror, hertug Otto af Lolland og Estland, var fængslet siden nederlaget ved Taphede i 1334. Så den yngste bror Valdemar blev konge. Danmark var genopstået!

Slagene ved Skjern og Skanderborg

Nogle uger efter drabet på greven generobrer Niels Ebbesen borgen Skjern ved Norreå, som holstenske tropper forsøger at gøre til et stærkt fort. Denne borg ligger ikke ved Skjern Å langt mod vest, som man plejer at antage. Dette vil også blive bekræftet af andre forskere i en artikel dette efterår. Førhen hed Norreå nemlig Skjern Å. Vi ved også, at Niels kæmper mod vest lige syd for Limfjorden. Men hans sidste kamp den 2. november 1340 er ved den belejrede borg Skanderborg. Grevens ældste søn Jern-Henrik skynder sig til de belejredes undsætning med en rytterhær. I et stort slag omkommer Niels sammen med 2.000 danskere og en masse holstenere. De danske belejrer forsøgte at forsvare sig bag en barrikade af vogne på en bakke nær Ladegårdsbakken, cirka der hvor banegården ligger i dag. Ifølge en overlevering var Biskop Sven på vej med en ryttertrup som forstærkning, men de for vild og kom for sent.

Slaget ved Skanderborg bliver en dyrekøbt sejr for Jern-Henrik, da der dør mange på begge sider. Der dør flere i dette slag, end det længe er set i Norden. Også flere af

Kilder og Litteratur

Henrik Fangel: "Slægten Emmiksen og dens gods", Sønderjyske årbøger 1972. Fangel viser her, at slægterne Limbek og Emmiksen/Banner må have været gift ind i hinanden.

C. A. Christensen: "Arnsholm og Valdemar Sappi", trykt i "Festskrift til Johan Hvidtfeldt". Her viser han, at Valdemar var søn til hertug Erik. Og han fremfører, at Valdemar har tre kendte børn: to døtre, Ingeborg, som arves af sin farbror Jon Jakobsen fra Roost, og NN, gift med Jon Pedersen Skram og mor til Jon Jonsen Lille (Skram) samt sønnen Laurids Valdemarsen.

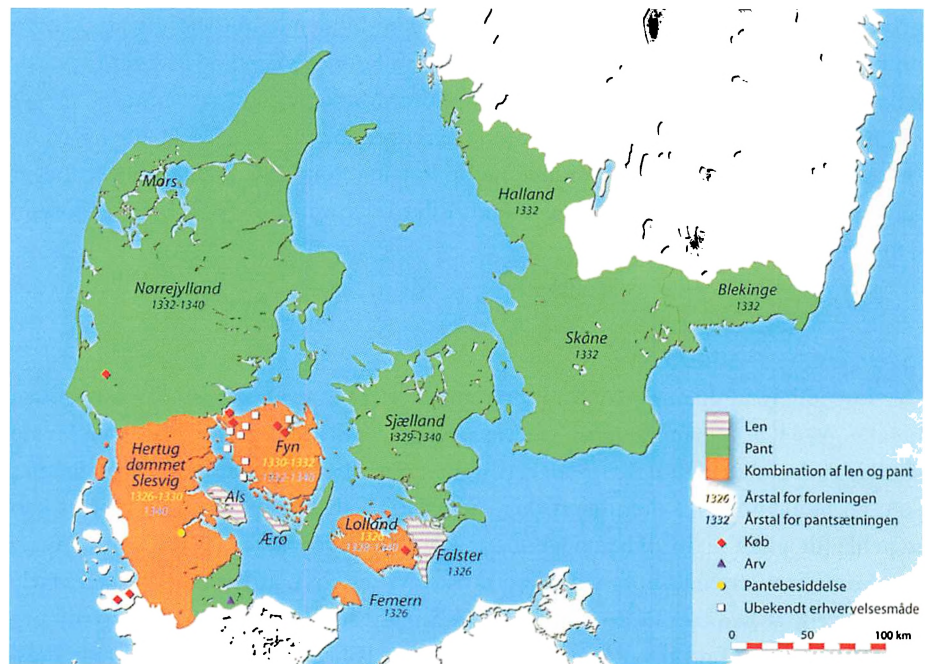
Niels' brodre siges at være blevet dræbt eller såret. Jern-Henrik bliver efterfølgende kong Valdemars værste fjende i mange, lange kampe.

Hvorfor styrkede riget sammen i 1330'erne?

Krisen var først og fremmest en langvarig landbrugskrise, som begyndte i starten af århundredet. Værst var regnen og torken 1311-1317. Udbyttet af afgrøderne faldt med en tredjedel, og brodpriserne steg til det tredobbelte i hele Europa! Og det drejede sig ikke bare om nogle få uår, men om en klimaforandring som varede i flere hundrede år! Man plejer at kalde det "den lille istid", og det er denne, der er årsagen til, at en allerede udsultet befolkning bliver ramt så hårdt af den sorte død nogle år senere. . .

Samtidig med at denne klimaforandring sætter ind, er kong Erik Menved i gang med at forsøge at generobre hele det nordlige Tyskland. Han ville endnu engang gøre Danmark til Nordeuropas største rige, som det havde været 100 år tidligere. I en periode så det ud til at lykkes! I 1311 blev han i forbindelse med en storslået turnering uden for Rostock hyldet af en lang række nordtyske hertuger, grever, ærkebisper og biskopper. 948 riddere deltog i hyldesten. For at betale for sin nordtyske ekspansionspolitik havde kong Erik gjort, som man plejede at gøre: Brugt af fremtidige skatteindtægter ved at sætte dele af riget i pant. Men fordi landbrugskrisen ikke kun varede i nogle få år, og skattegrundlaget derfor var skrumpet ind, kunne panterne ikke indfries. Erik Menveds lillebror Kristoffer overtog et rent konkursbo, da han blev hans efterfølger som konge, og derouten fortsatte. Til sidst boede kong Kristoffer i et lånt bondehus på Lolland. Og måske endte hans liv, sådan som det står i nogle historiebøger, ved, at der gik ild i huset, og han senere døde af skaderne.

Kort der viser, i hvilken udstrækning Danmark var pantsat i 1330'erne. Gengivet efter Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): "Sønderjyllands historie, bd. 1, Indtil 1815".

Måske passer historien om, at ilden blev påsat af to danske riddere, også. Formodentlig gjorde de det, fordi de var utilfredse med, at kongen brugte den eneste ret, han havde tilbage: At slå nye monter ved at indkræve pengestykker og give andre tilbage med mindre metalværdi.

Niels Ebbesens motiv?

Niels beskrives oftest som en lavadelsmand eller væbner, men det var han næppe. Hans slægtninge var blandt de mægtigste i riget. Hans morbror Niels Bugge regnes ofte som Jyllands rigeste mand, så Niels må selv have tilhørt en af de store stormandslægter. Og vi finder da også både en drost og en marsk i hans slægt omkring år 1340. Niels Bugge ledte formodentlig det væbnede oprør lige inden grevedrabet. Han blev senere slået til ridder sammen med kong Valdemar i Jerusalem, han var borgherre på Riberhus, Vardehus og Skodborghus, samt kæmpede med kong Valdemar i Brandenburg 1349. Så han var en af kongens nærmeste i mange år. Senere anførte han flere oprør mod kongen, og denne siges da også at stå bag drabet på Bugge i Middelfart nytåret '58.

En vigtig årsag til modstanden mod grev Gert var de store forskelle på jysk og tysk lov. De danske stormænd havde for eksempel sikret ret til deres jord, mens de tyske var helt afhængige af deres fyrste. Dette fik holstenske slægter til at gifte sig ind i danske for på den måde at få arveret over noget jord. Derudover var der på denne tid også en del frie skattebondere i Danmark, som ville kæmpe for at beholde deres frihed. Niels Ebbesen fremtræder som en folkets mand: En mand, der stod i spidsen for både adel og bonder.

Men måske var det ganske enkelt sådan, at Niels Ebbesen var hertug Valdemars udsendt drabsmand i foråret 1340? Udsendt fordi hertugen i januar, af sin morbror grev Gert, blev tvunget til at underskrive en ikke-bindende midlertidig aftale med umulige vilkår. Den indebar, at han skulle afgive Sønderjylland og i stedet få Nordjylland, med panter han umuligt kunne indløse! Måske kom grevesonnerne meget tæt på sandheden, da de senere anklagede hertugen for at støtte Niels. Og når vi nu ved, at en masse af Niels' slægtninge netop boede i Sønderjylland, så er det meget sandsynligt, at Niels var hertugens mand. Eller i det mindste drost Laurids Jonsen Panterers mand.

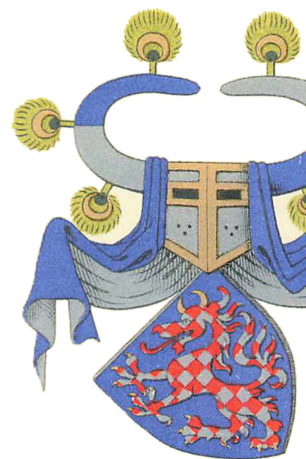
Grev Gerts mandebod

Det var ridderen Johannes Gotskalksen Limbek, der på vegne af Niels Ebbesens børn betalte grev Gerts mandebod til grevens sønner i 1351. Marsk Stig Andersen Hvide skulle senere betale en del af boden til Johannes. Man plejer at betragte Johannes som en mellemmand i den forretning, men intet kan være mere usandt! Det kan man blandt andet se, fordi han ligger begravet i Vestervigs kirke i Refs oppe i Thy – i den kirke, som er Niels Ebbesens slægtskirke. Vi ser også, at Johannes var en vigtig person ved, at han ejer de to vigtige borge Sogård nord for Flensborg og Trojborg nord for Tønder. En tid var han også borgherre i Ribe, nævnt sammen med Niels'

Slægten Bugges våbenskjold. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1890".

Drosten Laurids Jonsen Panter's våbenskjold. Selvom dyret i våbenskjoldet ikke har mange ligheder med en rigtig panter, så er det ikke desto mindre en heraldisk panter. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1892".

Drost Claus Limbeks segl. Claus Limbek var fætter til Johannes G. Limbek og må endelig ikke forveksles med Johannes' halvbroder Claus Kuddy Limbek. Seglet viser slægten Limbeks våben. Gengivet efter Erik Aarup: "Danmarks Historie. bd. II, 1282-1624".

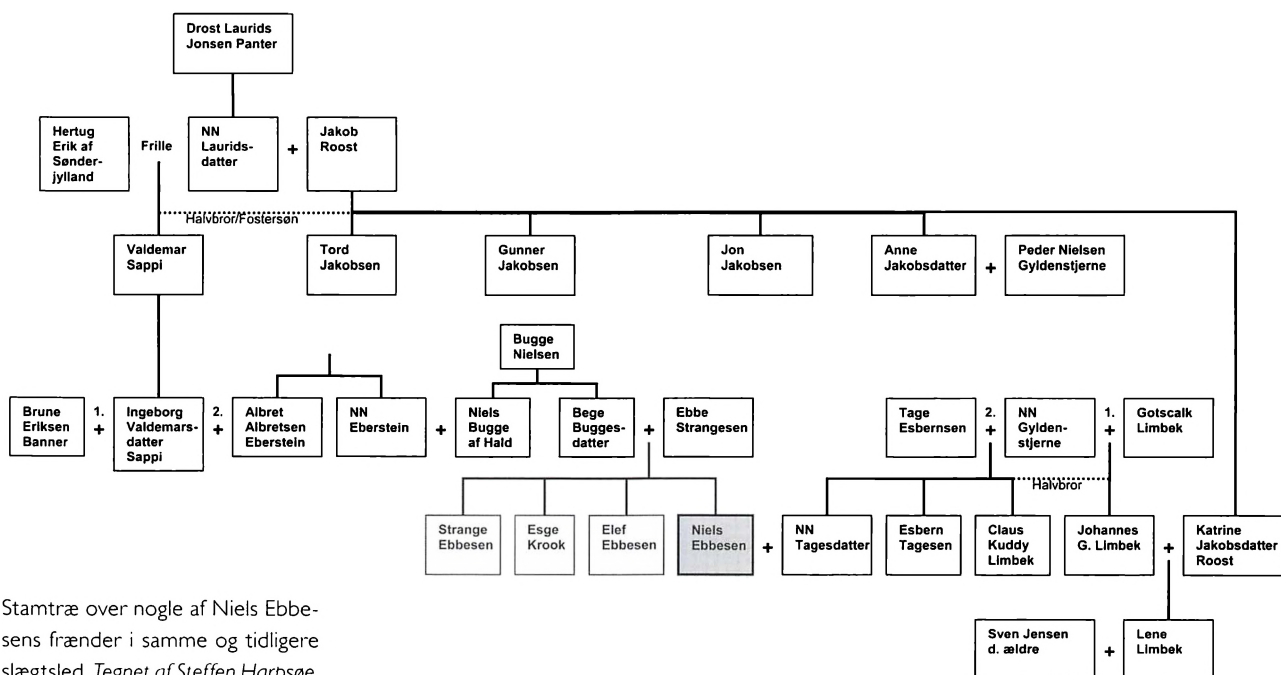
morbror Niels Bugge i et dokument fra 1376: "Således som hr. Niels Bugge og hr. Henneke Limbek havde haft dem i sin væрге".

Johannes/Henneke er på flere måder i familie med Niels Ebbesen. Dels fordi han er gift med Katrine, en datter til Jakob Roost (Lange-Frost). Jacob er Niels' frænde, eftersom begge Niels' sønner, efter Niels' død, bliver gift med Jacobs brors dotre, altså Esge Frosts dotre. Men det rigtigt vigtige bånd finder vi gennem Johannes halvsøskende. Johannes' far Gotschalk Limbek var gift med en af de mægtige søskende Gyldenstjerne, hvor den ene, Erik Nielsen, var Valdemar Atterdags anden danske marsk. Gotschalks enke bliver senere omgift med en fra slægten Banner. Vi kan se det ved, at hendes son Claus Kuddy Limbek bærer slægten Banners våben.

Johannes var Niels svoger

Johannes' stedfar skal have været Tage Esbernson (Banner/Emmiksén), som bærer samme skrådelte våben som sin son Claus Kuddy Limbek. Det gør Johannes Limbek til halvbror til Niels Ebbesens hustru! Niels' hustrus helbrødre er så ridderen Claus Kuddy Limbek og ridderen Esbern Tagesen. En af Niels Ebbesens sønner hedder netop Tage efter sin morfar. Tage og hans bror Peder bliver gift med Jakob Roosts brors dotre, der er søstre til marsk Anders Frost og Niels Eisen, og bornene tager mødrenes navn Frost. Senere ser vi, at Esbern Tagesens sønner giver en gård i arv til Niels Eisens arvinger. Arvinger som udtrykkeligt kaldes for Niels Ebbesens frænder. Helt enkelt fordi Esbern er Niels Ebbesens svoger og Niels Eisen er bror til Niels' sønners koner!

Grevens mandebod betales af Johannes i det andet pestår 1351, samtidigt med at der aftales våbenhvile mellem grevesønnerne og hertug Valdemar af Sønderjylland-

Stamtræ over nogle af Niels Ebbesens frænder i samme og tidligere slægtsled. Tegnet af Steffen Harpsøe.

land. Man plejer at kalde dette for det første af de tre oprør mod kong Valdemar, men formodentlig er det blot en konsekvens af, at pestens hærgen gør fortsat krig umulig, ligesom vi ser det andre steder i Europa på det tidspunkt. Det er en meget vanskelig aftale, hvor der udveksles gidsler som garanti. Vanskelig fordi mange jyder har svoret troskab over for både hertugen og kongen. Aftalen om Jyllands løsen, pantets indfrielse, fra 1340 er netop baseret på et tæt samarbejde mellem kongens og hertugens mænd. Niels Bugge rejser til kongen i forsøg på at opnå et forlig, men det mislykkes. Det er på vejen hjem efter et andet forligsmøde, at han bliver dræbt, formentlig efter ordre fra kongen, i 1358 - under det andet oprør.

De tre mænd i Niels Ebbesen visen

Ifølge aftalen, der blev indgået i 1340, lige efter drabet på greven, er hertugen flyttet nordpå og har givet grevesonnerne pant i Sønderjylland i stedet, så han kan flytte sydover, efterhånden som panterne indløses. Valdemar Atterdags lille rige udvides bid for bid. Det er jyderne, der står bag dette, og også dem, der kæmper ved kong Valdemars side, når han senere bid for bid generobrer Sjælland, Skåne og Blekinge. I disse kampe finder vi de tre, som nævnes i Niels Ebbesen visen. Niels Bugge og Poul Glob kæmper sammen med kongen, og kongens marsk Anders Frost er desuden svoger til begge Niels Ebbesens sønner. Jyderne har nu forliget sig med kongen efter det andet oprør og drabet på Niels Bugge. 1362 er året for Valdemars største sejr, hvor Hansaen bliver besejret ud for Helsingborg. Samtidig er det året for hans største tab, da kronprins Kristoffer bliver dødeligt såret i samme slag.

Vi finder hele tiden hertugens og dronningens halvbror Valdemar Sappi, som ejer borgen Arnsholm ved Roost, i nærheden af kongen. Han bliver sendt ud på den ene vigtige opgave efter den anden. Valdemar Sappi, hertug Eriks frillesøn, er opvokset som plejesøn hos Jakob på Roost – bror til Esge Frost. Valdemars mor er datter til drost Laurids Jonsen Panter og altså gift med Jakob Roost af slægten Lange-Frost. Og Jakob var både en vigtig rådgiver for hertug Valdemar og hans far hertug Erik. Laurids anden datter Birgitte bliver gift med Henning Podebusk (Putbus) fra Rügen. Birgittes datter eller fosterdatter bliver gift med en anden Henning Podebusk; den kommende danske drost og rigsforstander.

En tvekamp med dødelig udgang

Vi kan se, hvordan slægtninge gifter sig med hinanden på kryds og tværs, dels for at bekræfte gamle venskabsbånd, men også for at løse uoverensstemmelser. Valdemar Sappi af Roost og Arnsholm er også i familie med Niels Bugge i dennes andet ægteskab. Hans datter Ingeborg Valdemarsdatter Sappi bliver efter sin første mand Brune Erik Banners død gift med unge Albret Albrechtsen Eberstein, og Niels Bugge bliver efter sin første kones død gift med Albrets søster. Det er på

Våbenskjold for Valdemar Sappi – frillesøn af hertug Erik af Sønderjylland. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1914".

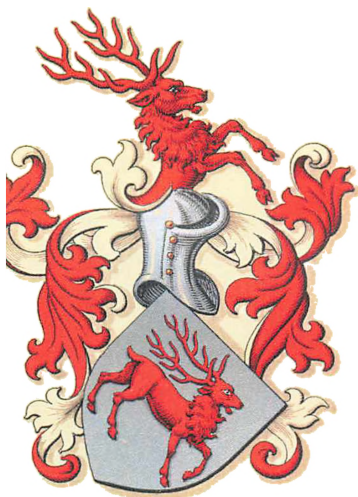
Rekonstruktion af borgen Arnsholm ved Roost tegnet af Jørgen Andersen fra Museum Sønderjylland. Gengivet efter Anders Blomström: "Rovriddarnas tid".

Borgbanken, hvorpå Arnsholm lå, set fra luften. Selve borgen lå på den mindste banke, økonomibygningerne på de større holme ud mod åen. Gengivet efter Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): "Sønderjyllands historie, bd. 1, Indtil 1815".

Slægten Staverskovs våbenskjold. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1918".

denne måde, Ebersteinernes borg Hald ved Viborg kommer i Niels Bugges varetægt.

Ingeborg Sappis første mand Brune Erik udkæmper en tvekamp med Niels Bugges far Bugge Nielsen. Vi kan kun gisne om, hvad striden handler om. Brune Erik er marsk Erik Nielsen Banners søn. Han som er kong Valdemars første danske marsk, og deler navn med den anden marsk Erik Nielsen Gyldenstjerne. Tvekampen resulterer i, at både Bugge Nielsen og Brune Erik dør! Og det dobbelte giftermål, hvor både Niels Bugge og Ingeborg Valdemarsdatter gifter sig ind i slægten Eberstein, kan ses som en efterfølgende fredsslutning. Også Brune Eriks bror Niels Eriksen Rød bliver dræbt - af kongens mænd, da han modsætter sig arrestation i 1355.

Da Niels Eisen, bror til Niels Ebbesens svigerdøtre, dør, forsøger Valdemar Sappi at få en del af hans ejendom. Måske fordi Niels tidligere har overtaget jord fra Valdemars halvbroder Tord Jakobsen fra Roost. Niels Eisens arvinger er blandt andet Niels Ebbesens sønner og Gro Gevertsatter af slægten Kid/Staverskov. Gro er desuden medejer af Kjeldkær sammen med slægten Panter og Inge Frost (g. m. Jens Ferke, kongens borgherre på Søborg). Inge er enten datter af én af brøderne Anders Frost eller Niels Eisen, eller en sønedatter til Niels Ebbesen. Der findes et dokument fra Kjeldkær besejlet af Esbern Tagesen. Det er ikke så mærkeligt, når vi nu ved, at han er Niels Ebbesens svoger.

Tage og Peder Nielsens frænder

To dokumenter viser klart forbindelsen mellem de forskellige slægter. Den ene omhandler boet efter hr. Gunner Jakobsen, en af sønnerne fra Roost, borgherre på Kalo og halvbror til Valdemar Sappi. Han havde tidligere fået morfaren drost Laurids Jonsen Panters gårde, der lå under gården Vilsted, besejlet af Peder Albretsen Eberstein og Poul Glob. Gunnars arvinger er så Hegedal-grenen af slægten Kid/Staverskov og Glob-grenen af slægten Skobe/Splitaf. Begge disse slægter finder vi i en senere fejde med Niels Ebbesens sønner Tage og Peder. Brødrene kives med Peder Kid (Staverskov), Sven Jensen (Skobe/Splitaf) og Jens Hval. Jens/Niels Hvals svigerforældre var ridderen Torluf Pedersen (Bildt) på Hassinggård og Mette Brands (Kid/Staverskov) fra Ulstrup, halvsøster til brødrene Hase. Sven Jensen d. ældre var gift med Lene Limbek, datter til Johannes G. Limbek og Katrine Jakobsdatter fra Roost. Dette beviser med eftertryk, at Johannes Limbek betalte mandebod som frænde til Niels Ebbesen og ikke bare som mellemmand for Stig Andersen.

De to dokumenter omtales i *Danmarks Riges Breve* (på nettet) således:

- Det første brev, dateret for 19. juli 1403:

"Forlig mellem brødrene Peder og Tage Nielsen på den ene side og Peder Kid, Svend Jensen [d. yngre] (Skobe/Splitaf) og Jens Hval på den anden om de breve, som Torkil Hval havde fået af Niels Ebbesen."

Aftalen bevidnes af Elef Elefsen, som er Niels Ebbesens brorson, samt Johan Skarpenberg, som er gift med Niels Bugges datter. Den besegles af Peder Nielsen Gyldenstjerna af Fårtoft, senere til Ågård, som er gift med Anne Jakobsdatter fra Roost. Peders søster er gift med Elef Elefsen.

– Det andet brev, dateret 8. maj 1408:

"Jakob Nielsen, Jon Nielsen (Skobe/Splitaf), Jakob Hegedal og lille Åge (Kid/Staverskov) oplader til dronning Margrete de breve på gods i Hindsted, Gislum og Års herreder, som de eller deres hustruer havde arvet efter hr. Gunnar Jakobsen, og som var udstedt af hr. Peder Larsen, hans bror og sønner (Panter)."

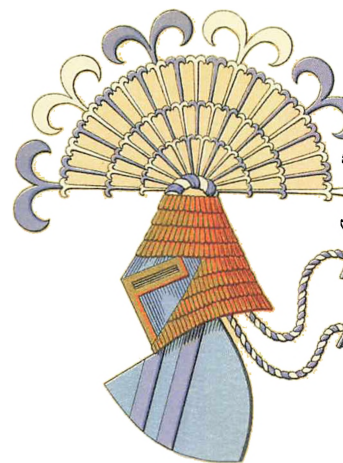
Båndet til Kid/Staverskov ser vi måske tydeligst hos arvingerne til Valdemar Sappis Arnsholm. Det er Valdemars fætter Erik Abelsen Rind, fra en frillegren af hertugslægten, samt Katrine Eriksdatter Urne, af slægten Banner. Katrine er efterkommer af marsk Erik Nielsen. Hendes farfar er Brune Erik, og farmoren er Ingeborg Valdemarsdatter Sappi. Navnet Urne har hun efter sin mor, hr. Lage Urnes datter. Katrines arvinger er blandt andet brødrene Astradsen (Kid/Staverskov, Urnegård/Nebbegård), og selv ejer hun både Arnsholm ved Roost og Roager. Dvs. gården Vesterbæk i Roager, hvor skoven Staverskov ligger. Efterkommerne af Vogn Nielsen (Vognsen/Jul af Sønderjylland) er også hendes arvinger, hvilket, sådan som jeg ser det, viser, at hertugens justitiar Vogn Nielsen var en bror til kongens marsk Erik Nielsen Banner.

Var Niels Ebbesens hustru en Skinkel?

Det er ofte blevet hævdet, at Niels Ebbesens hustru er en datter til Markvard Skinkel, med den begrundelse, at arvegods efter Markvard blev brugt til at betale messer for Niels Ebbesen af hans sønner i 1405. Men der er masser af måder, dette arvegods kan være kommet til Tage og Peder Nielsen. Markvards hovedarving er Otto Skele Skinkel, og en af hans svigersønner er hr. Jens Skram. Peders sønneatter Cecilie Frost var gift med Niels Skram, arving til sin farbror hr. Jens Skram. Og dette bryllup sker, inden messerne for Niels Ebbesen blev betalt. Dette og meget andet gør, at vi sagtens kan forkaste teorien om, at Niels' hustru er en Skinkel.

Tre drab

Via Otto Skele Skinkels to svigersønner når vi til tre dramatiske drab i denne tidsperiode. Dels at den ene svigersøn Hartvig Limbek på Nebbegård slår Albret Rytter, den nuværende slægt Skeels stamfar, ihjel. Og dels da den anden svigersøns brorson og arving marsk Peder Skram slår en Ebbe Galt, gift med Margrete Brok, ihjel. (Hendes brorson Niels Brok er formodentlig gift med Peders søster Elsof. Peders svigermor er en datter af marsk Anders Frost.) Ved at Peders anden søster Kirsten og hendes mand Oluf Sommer (Munk/Brok?) tilskrives sig Bidstrup, kan vi se, at Skrams arv efter Otto Skele findes på Bidstrup. Og så er der periodens mest kendte drab: Medkongen Erik Kristoffersens frillesøns søn, rigsrådet hr. Jens Nielsen Løvenbalk

Slægten Limbecks våbenskjold. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1902".

Slægten Broks våbenskjold. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1889".

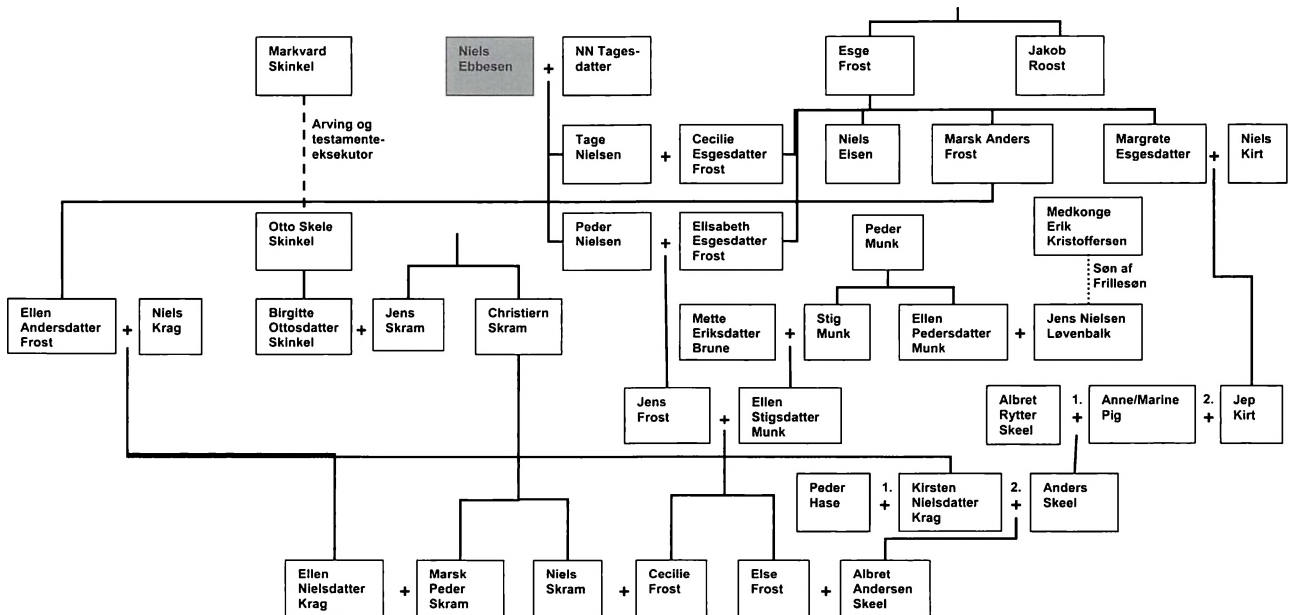
Slægten Banners våbenskjold. Gengivet efter: "Dansk Adels Aarbog, 1885".

Stamtavle over nogle af Niels Ebbesens frænder i de efterfølgende slægtsled, herunder Niels' sønners giftemål og forbindelsen til Jakob Roost og hans brødre. Tegnet af Steffen Harpsøe.

dræber Jens Brok af Clausholm, som er son af Valdemar Atterdags sidste drost. Et drab som medfører, at Mette Brands (Kid) får Hassinggård af den dræbtes enke Ide Panter, og at drabsmanden Jens Nielsen får Mettes Ulstrup. Peder Skrams bror Niels Skram er gift med Niels Ebbesens efterkommer Cecilie Frost. Cecilies mor er af slægten Munk, ejer af Jersore og Holbæk. Det er Jersore, som Hartvig Limbek får en halvpart i af sin svigerfar Otto Skele. Derudover er Cecilies faster gift med Jens Nielsen Lovenbalk, og Cecilies mormor er Mette Eriksdatter Brune, søster til Katrine Urne (Banner) på Roost/Arnsholm. Hartvig Limbek har overtaget Nebbegård efter Tue Nielsen Bild og brodrerne Astradsen (Kid/Staverskov). Da Tue Nielsens son er gift Hvide, og da Aage Astradsens son Lille Aage er arving til Vilstedes gårde, så har vi her forklaringen på, hvorfor en bror til Tue Nielsens sonhustru, Pors Stigsen (Hvide Pors/Reisby), tilskrives sig Panters Vilsted. Pors sønner besegler for Katrine Urne på Roost. Af alt dette ser vi, at gamle Markvard Skinkels gods kan være blevet Niels Ebbesens sønners ejendom på mange forskellige måder. Måske fordi sonnedatteren Cecilie Frost er gift Skram, eller gennem skiftet af Nebbegård/Urnegård, Jersore og Iversnæs. Det hele er viklet ind i hinanden, og også Ulstrup bliver overtaget af Jens Nielsen Lovenbalk g. Munk. Pors Stigsens sønneson med samme navn kæmper videre med Albret Rytters sønneson Albret Andersen Skeel. Albret Skeel er gift med Niels Ebbesens sønnesøns Jens' datter Else Frost – søster til Niels Skrams hustru Cecilie Frost. Senere overtager Albret Rytters arvinger Ulstrup.

Vi finder Niels' hustru gennem Albret Rytters enke

Albret Rytters (Skeels) enke Anne/Marine bliver omgift med Niels Eisens arving Jep Kirt, søn af Niels Eisens og Anders Frosts ene søster Margrete. Deres andre

sostre Elisabeth og Cecilie er dem, der er gift med Tage og Peder Nielsen. Jep bliver således stedfar til Skeel-børnene. Og det er hans og Marines datter Ingeborg (Skeel eller Kirt), som får gården Spangsbjerg af Niels Ebbesens svoger Esbern Tagesens sønner. Det er derfor Niels Ebbesens frænde Jep Kirts anden hustru Anne/Marine Pig, som tydeligst leder os hen til, at *Niels Ebbesens hustru må have været Esbern Tagesens søster.*

Niels Ebbesens efterkommer bortført

De mange fejder og drab får tilsyneladende et sent efterspil i det bruderov som Niels Skrams og Cecilie Frosts datter Kirsten Skram kommer ud for. Anders Nielsen Stygge (Rosenkrands) er søn af Otto Skele Skinkels datter Anne, og at domme ud fra navnet Stygge, som han er den eneste af børnene der bærer, er han hovedarving til morfaren Otto Skele Skinkels Iversnæs, eller muligvis Bidstrup. Det er Anders' søn Erik Styggesen, som bortfører Kirsten Skram. Og det er, som om de langvarige stridigheder ender her. Mogens Ebbesen Galt, søn af Ebbe Galt, som marsk Peder Skram dræbte, bliver gift med en af Eriks søstre. En anden af bruderoverens søstre bliver gift med en yngre Niels Skram. Og tre andre giftemål ind i Hartvig Limbeks efterslægt skal ojsynlig også sone for de tre drab. Det første er, at Markvard Stigsen, der er bror til Pors Stigsen Hvide på Vilsted og Rejsby, gifter sig med Hartvigs sonnedatter. Det andet er, at brudens søster gifter sig med Albret Skeels brorssøn Iver Skeel. Og det tredje er, at Hartvigs sønnesøn og navnebror unge Hartvig Limbek på Nebbegård gifter sig med Mette Brands (Kids) efterkommer Mette Hansdatter, en sonnedatter til dattersønnen Mads Nielsen Basse af Beg og Johanne Hansdatter Podebusk. Men at striden alligevel ikke helt er ovre, kan vi se af den lange konflikt om Brendkjær mark ved Kolding. Denne fejde startes af Jens Skrams enke Ellen Glob og Jytte Moltke, der er gift med drostens søn Henneke Limbek. De strider sammen med Pors Stigsen Hvide, Kid/Staverskovs, Skinkels og deres efterkommere. Og det fortsætter i generationer...

De stivsindede jyder?

Blandt Niels Ebbesens frænder finder vi de magtgrupperinger, som har en afgørende betydning for generobringen af riget. Og én ting lyser i øjnene: Uden jyderne og hertug Valdemar ville Danmark ikke kunne generobres. Og så beskrives jyderne endda ofte som besværlige modstandere af Valdemar Atterdag, som desuden også gør oprør mod ham. Niels Bugge selv skulle have ledet to af de tre oprør, og inden det tredje oprør blev han så myrdet på kongens befaling, hvilket denne dog benægtede. Lige så slemt står det til med en anden af kongens støtter, Poul Glob. Han er en af dem, som nævnes i Niels Ebbesen visen og beskrives som Niels' nære ven. Han kæmper på kongens side. Men hans efterkommere forfølges som få andre af Valdemar og senere af hans datter dronning Margrethe. Så Poul blev klart en af kongens mest forhadte fjender. Men om det var jyderne, som var alt for stivsindede, eller om det

Hvem var Niels Ebbesen? Spørgsmålet besvares ikke blot med hans gerninger i oprøret mod og drabet på Grev Gert, som ses her i en illustration i nationalromantisk stil, men i lige så høj grad gennem de slægtsforbindelser, som forbandt Niels til de mest betydningsfulde personer i tidens magtkamp. *Gengivet efter Piet van Deurs: "Spillet om magten 2 – 1135-1412".*

Anders Horneman Blomström udgav i maj bogen "Rovriddarnas tid", der handler om Niels Ebbesen og forløbet op til og efter drabet på Grev Gert. Den fiktionelle historie bygger på forfatterens research omkring Niels Ebbesen og præsenterer således forskningsresultaterne i en meget formidrende stil. Nogle af de vigtigste resultater, som præsenteres i romanen er:

Johannes G. Limbek var ikke blot mellemmand ved udbetalingen af Grev Gerts mandebod, han var Niels Ebbesens frænde.

Niels Ebbesens sønner bliver ikke gift med to af Niels' brors (Esge Ebbesen Krok) døtre; de blev gift med døtre af en anden Esge Ebbesen, nemlig Esge Ebbesen Frost. Døtrene var således søstre til Niels Eisen og marsk Anders Frost.

Niels Ebbesens kone var ikke datter af Markvard Skinkel, men af Tage Esbernsen. Konen var således halvsøster til Johannes G. Limbek, og Claus Kuddy Limbek og Hr. Esbern Tagesen var hendes helbrødre.

Læs kapitler af bogen på: <http://niels-ebbesen.com>
Bogen koster 200 danske kr. og kan bestilles gennem

foreningen
Niels ebbesens
Venner (www.nielsebbesensvenner.dk)

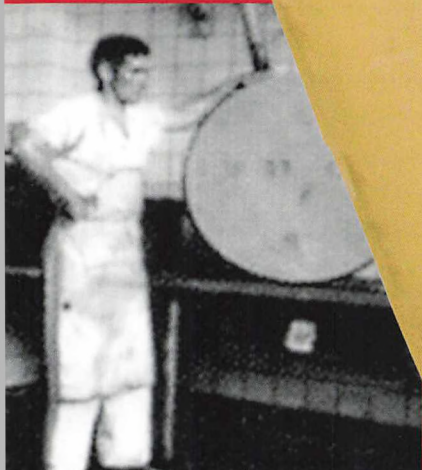
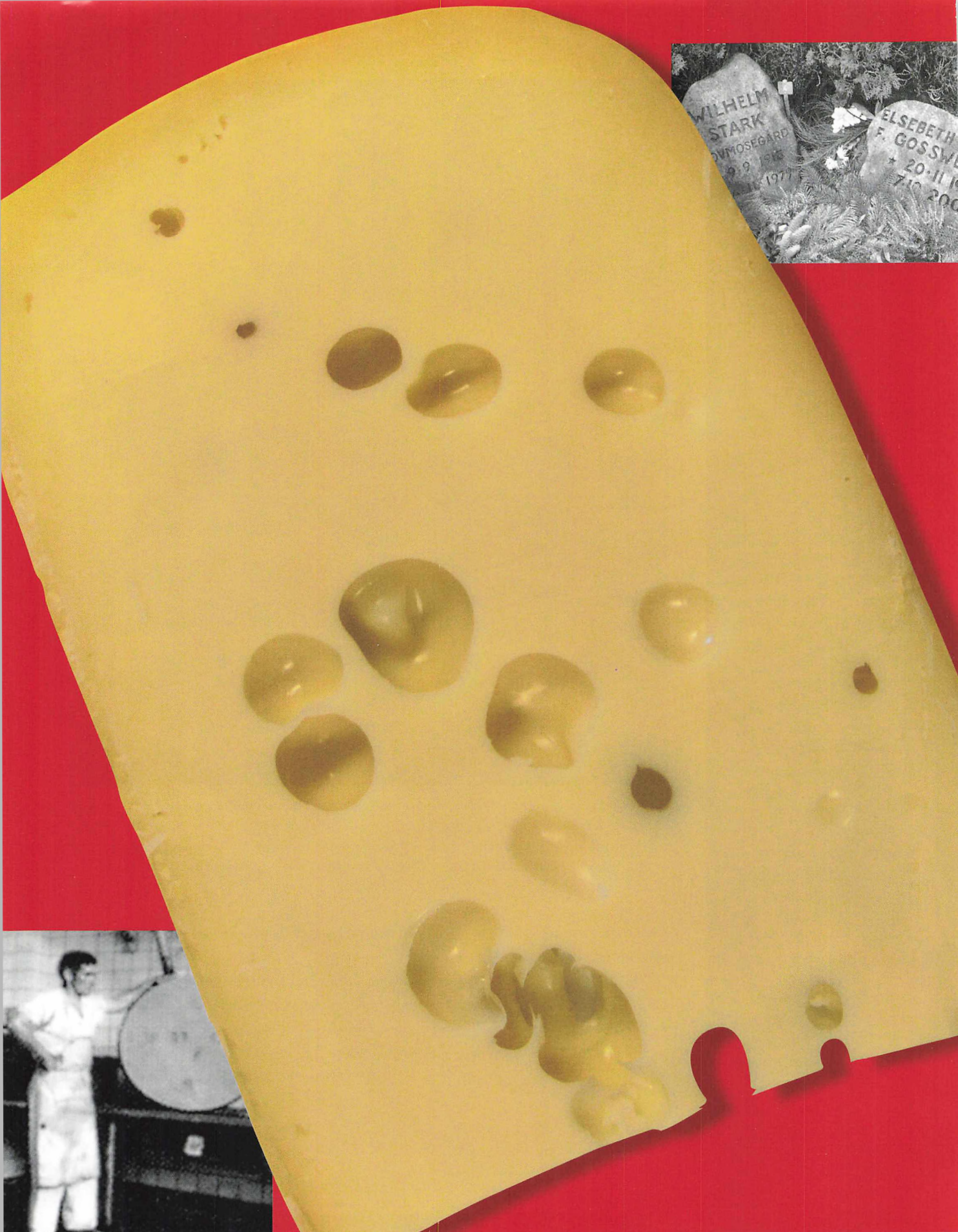

Niels Ebbesen er blevet portrætteret på mange måder – dette maleri af Agnes Slott-Møller er nok det, hvor Niels fremstår mest som udtryk for den jyske selvpfattelse. Med en vinterkold og øde hede som baggrund portrætteres han med et ansigtsudtryk, der er både alvorligt og stolt, og siddende med en rank holdning på en solid arbejdshest. Gengivet efter Palle Luring: "Billeder af Danmarks historie".

var kongen, som var alt for "tysk" i sit syn på kongemagten, det vil historikere nok slås om et par hundrede år endnu...

En ting er jeg dog blevet overbevist om under mine studier af Niels Ebbesen og hans frænder. Hertug Valdemar er en stærkt undervurderet person i dansk historieskrivning. En gang imellem spekulerer jeg til og med på, om det ikke er ham i stedet for Valdemar Atterdag, som vi skal takke for, at det danske rige genopstod!

*Anders Horneman Blomström er lærer og forfatter
Artiklen er oversat fra svensk af Fie Gaunaa.*

Kirkegårdens mange stemmer

TIM PANDURO

Det gemmer sig mange interessante historier bag navnene på kirkegårdenes gravsten, bl.a. historier om huller i ost. Wilhelm Stark (1913-1979) var schweizisk osteekspert og rejsende i spredningen af budskabet om, hvordan man skaber den helt rigtige emmenthaler. I 1939 fik han en stilling ved Statens Forsøgsmejeri og kom til Hillerød med sin kone. Verdenskrigen og tilkomsten af børn forhindrede at ægteparret flyttede tilbage til Schweiz, og Stark fortsatte sit virke ved Forsøgsmejeriet, hvor han bl.a. var med til at lære danskerne at lave huller i osten. *Ostefoto af Steffen Harpsøe. Foto af Starks gravsten af artiklens forfatter. Billede af Stark på Forsøgsmejeriet er gengivet efter Tim Panduro: "Fortællinger fra graven".*

Købstædernes kirkegårde er et tværsnit gennem byernes nyere historie – tragedier, komedier og fortællinger om svundne liv kappes for at komme frem, blot man graver ned i historierne og skæbnerne bag de mange mere eller mindre anonyme navne på gravstenene. Hillerød er ingen undtagelse – og netop denne bys kirkegårde er genstand for både en ny bog og denne artikel.

Velhaver. Ven med kunstnere og forende personligheder. Af gammel, succesrig handelsslægt. Mange ord kan hæftes på Charles Thalbitzer, men når regnestykket skal gores op, huskes han især for en ting – i det omfang han overhovedet huskes: Hustruen Polly og den stormfulde affære, hun havde med digteren og maleren Holger Drachmann.

Charles blev gift med den 15 år yngre Polly 19. august 1868. Han drev en stor gård ved Tikøb; Polly boede på det nærliggende Havreholm Slot som datter af en rig papirfabrikant – og blandt hendes barndomsvenner var Holger Drachmann.

Den poetiske skortejæger holdt sig dog ikke tilbage. Da Polly fødte datteren Gerda i 1877, hed faderen Holger. Charles lod sig skille, Holger friede – og Polly fik kolde fodder, så Holger måtte hele sit knuste hjerte i Frankrig, hvor han var rejst til for at finde et hjem til sin kommende brud. Charles kom sig aldrig over bruddet. Men måske vidner hans gravskrift på den markante grav på Hillerød Kirkegård om forsøg på tilgivelse af digteren: "Salige ere de barmhiertige."

Ulighed i døden

Fortællingen er en af de mange, der kan graves frem på landets kirkegårde: Her skal vi fokusere på et lille udsnit – kirkegårdene rundt omkring i Hillerød Kommune. En kommune som mange andre: En provinsby omgivet af forstæder og landsbyer, byer, der har en pænt friseret fortælling om sig selv, men som i deres midte gemmer centre for en mere upoleret historie: Kirkegårdene, der giver et næsten ucensureret snit ned gennem historien. Denne artikels forfatter har gennem fem år skrevet ugentlige personalhistoriske artikler med udgangspunkt i Hillerøds kirkegårde. En stribe af disse er samlet i bogen *Fortællinger fra graven* – og denne artikel plukker løs fra nogle af beretningerne.

Ikke at alle er lige i døden: Slet ikke. Thalbitzers gravsten vidner om velstand, andre personer af mere ydmyg stand har måttet nøjes med en lille sten, et trækors eller andet, der for længst er forsvundet, efterhånden som fredningstiden er udlobet, og gravenes beboere er blevet dømt uværdige for den fremtidige erindring. Enkelte af de mere ydmyge har dog overlevet – på grund af familier, der har holdt fast i graven, de rene tilfælde, eller fordi personerne ved deres død har skrevet sig ind i historien på en måde, som deres liv aldrig tillod.

Døden på kongeslottet

Få skridt fra Thalbitzer ligger således tre unge håndværkere i en fællesgrav. Jørgen Madsen, Lars Olsen og Ole Jacobsen. Frederik den 7. gav et stort bidrag til deres begravelse og byens borgere fulgte dem i stort tal til deres sidste hvilested – og

Thalbitzers smukke gravsten bærer teksten "Salige ere de Barmhiertige". Så trods forståelig bitterhed har der måske været en snert af tilgivelse mod den konestjælende digter. Foto af artiklens forfatter.

Digter, maler og skørtejæger: Holger Drachmann var kendt for sin notoriske dametække, hvilket også kom på tværs af Thalbitzers ægteskab. Her er Drachmann malet siddende i Ska-gen Plantage. Pastel af P. S. Krøyer. Gengivet efter Peter Michael Hornung: "Peder Severin Krøyer".

Frederiksborgs brand var en katastrofe – ikke mindst for de tre familier, der mistede deres forsørgere. Frederik den 7. var med til at betale for begravelsen af de tre på Hillerød Kirkegård. Foto af artiklens forfatter.

kommunen påtog sig forpligtelsen med at vedligeholde graven i al evighed. En forpligtelse, den i øvrigt ikke lever op til.

Natten til 17. december 1859 brændte Frederiksborg Slot. Den forfærdede Frederik den 7. måtte i al hast flygte, mens Hillerød Brandkorps forgæves med spande og elendige pumper forsøgte at slukke ilden. Slottet endte som en ruïn, uerstattelige værdier gik tabt, men trods det ubrugelige udstyr og det faktum, at vandet, der blev pumpet ind i slottet, fros til is på de kolde stentrappes og gjorde slukningsarbejdet endnu farligere, omkom ingen på katastrofenatten.

Alligevel krævede branden sine ofre. Den 19. december var de tre – to murersvende og en tømrersvend – på arbejde som nedbrydere.

De arbejdede i kanten af Slotskirken, da en del af en overbygning på kirken faldt ned over dem. Den ældste blev 32 år – og selv om de blev sikret udødelighed ved deres utimelige død, ville de nok helst have været fri...

Det samme ville moderen med de seks børn, der ligger begravet på Nyhuse Kirkegård to-tre kilometer væk. En kirkegård, der bærer præg af både lavadel, landboliv og købstaden, der sneg sig ind på det lille samfund Nyhuse tæt på Hillerød.

Branden på Frederiksborg raserede slottet totalt. Genopbygning stod på igennem lang tid (1860-84) og blev støttet økonomisk af brygger J. C. Jacobsen. Maleri af C. V. Hansen. Gengivet efter Bo Dræbel, Per Eilstrup, Henri T. Meyer og Holger Rasmussen: "Danmarks Kongeslotte".

Massemord på slægtsgården

I 1949 var kirkegården centrum for en af de mest gribende begravelser i byens historie. Elna Hansen og børnene Borge, Svend, Ole, Bente, Knud og Hans blev begravet. Børnenes far var ikke til stede. Han sad i sin celle i Hillerød Arrest. Her havde han opholdt sig, siden Dommer Kaas varetægtsfængslede ham påskelørdag – præcis en uge inden begravelsen. Aftenen inden havde han gået fra seng til seng på slægtsgården på Ravnsbjergvej i flækken Nejede uden for Hillerød.

Han havde lagt hænderne om børnenes halse og presset til, til de ikke længere trak vejret. Forinden havde han kvalt sin hustru, da han ville kysse hende godnat:

”Jeg kunne ikke slippe med mine hænder. De gled automatisk ned mod hendes hals. Min kone var bange og sagde meget svagt, som det var langt nede fra halsen ”jeg kan ikke tro, det er din mening, Peter.” Så klemte jeg hårdere til og blev ved, indtil hun lå helt stille. Det varede et kvarters tid”, forklarede Peter Hansen ifølge samtidige referater.

Tragedien tog sin begyndelse 11 år før. Her fandt Peter Hansen sin bror hængende i en loftsbjælke – død for egen hånd. Traditionen bød, at han skulle overtage gården, men billedet af den døde bror hjemsøgte ham. Peter Hansen fik endeligt samlet mod til at sælge gården i foråret 1949. Askeonsdag overbragte han nyheden til hustruen – men hun ville ikke flytte. Peter Hansen gik på loftet og lagde en lokke om sin hals. Hustruen fandt ham og hjalp ham ned. To dage senere døde hun og de seks børn.

Peter Hansen levede i knap 50 år yderligere. I alle årene var han indskrevet på Sikringsanstalten i Nykøbing Sjælland. Han overlevede således også slægtsgården. Den blev solgt efter tragedien og brændte ned til grunden i 1980. Gårdens eneste beboer omkom i flammerne.

Kong Georgs sygeplejerske

Heldigvis er det ikke kun tragedier og tilfælde, der kan gøre én værd at huske: En stor indsats fra egen hånd er også en vej.

Det bringer os til Reinhards familiegrav på Hillerød Kirkegård. Den unge

Den undseelige gravsten på Nyhuse Kirkegård vidner fortsat om en af de største tragedier, der har ramt området: Drabet på en moder og hendes seks børn. Foto af artiklens forfatter.

Christine Reinhard – Sygeplejerske af det Røde Kors, som familiegraven i Hillerød fortæller. Foto af artiklens forfatter.

Den danskfødte græske konge, Georg, har sat sine spor på to vidt forskellige måder på Hillerøds kirkegårde. *Wikimedia Commons.*

Tegning af Frelserens Orden, den højeste græske orden, som den græske Kong Georg I. ikke just var karrig med at uddele. *Wikimedia Commons.*

Christine Reinhard var født ind i en pæn, borgerlig slægt og kunne såmænd nok have fået et komfortabelt liv som husmoder. I stedet valgte hun at blive sygeplejerske. Og hun blev pokkers god til sit job – så god, at hun blev tilknyttet Dansk Røde Kors Sygeplejebureau, der var en slags elitebureau for danske sygeplejersker. Det kom til at forme hendes liv. I 1897 udbrod der krig mellem Grækenland og Det Osmanniske Rige. Røde Kors' idéer om neutralitet var på plads, men rent praktisk kneb det, og da den græske konge var søn af Christian 9., og danskerne uden tvivl har været tiltalt af det lille Grækenlands kamp mod den store overmagt, sluttede Dansk Røde Kors sig – i lighed med organisationens afdelinger i mange andre lande – til grækerne. 10 danske sygeplejersker blev sendt af sted – heriblandt Christine Reinhard. Sygeplejerskerne fik ”Lejlighed til at gennemføre den Orden og Properhed, hvortil de vare vante fra de københavnske Hospitaller”, som det hedder i et samtidigt skrift. De boede på kongeslottet i Athen og fik dermed god kontakt til kong Georg og dronning Olga. Olga var begejstret for sygeplejerskerne – ikke mindst Christine Reinhard, der efter krigens slutning blev ansat som forstander for dronningens hospital Evangelismus. Den græske presse var ikke videre venlig over for de danske sygeplejersker. Christine Reinhard blev blandt andet beskyldt for at fingerkysse til forbipasserende herrer dagen lang i stedet for at passe sit arbejde. Christine Reinhard valgte dog at blive trods kritikken – indtil hun blev afskediget i 1914 på grund af alder. Den 61-årige sygeplejerske kunne da drage nedslidt hjem – slidt op af det hårde arbejde på hospitalet.

Christine Reinhard er ikke den eneste hillerødaner, der kom i berøring med den græske konge. Også Viggo Emil Colberg, der på ubestemt tid residerer under en beskeden gravplade på Nyhuse Kirkegård, blev bæret med kongelig opmærksomhed. Og han fik et synligt bevis på dette: Den græske Frelserens Orden.

Ordenen er den højeste, der findes i Grækenland – men kong Georg var ikke karrig med den af den grund. Således endte Colberg, en beskeden toldforvalter, sandsynligvis med at blive græsk ridder, blot fordi han var på arbejde på det rette tidspunkt. Georg var jævnlige i Danmark for at besøge sine forældre og søskende. Sandsynligvis er det på vej til Fredensborg Slot, at Georg har gjort holdt i Hillerød og har åbnet godteposen. Toldforvalteren havde dengang kontor på stationen, og han har sandsynligvis gjort kongen en tjeneste, der har ført til den fornemme orden. En orden bliver som regel gengældt af modtagerens hjemland – så måske er der et sted i Grækenland en mindesten over en for længst afdød embedsmand, der kunne bryste sig af at være noget så eksotisk som ridder af Dannebrog...

Modstandsmandens bizarre død

Et andet hæderstegn kan ses på de fleste af landets kirkegårde. Nemlig Nellemoses plakette for faldne i Danmarks frihedskamp. De blev delt ud med løs hånd, så også vådeskudsofre og modstandsfolk, der omkom ved hændelige uheld, har fået hæderen. Og fred være med dem.

Elektroinstallatør Johannes Fleischer Michelsen er en af de modtagere, der gjorde sig fortjent til hæderen på en ganske bizar måde. Han var højt placeret i Hillerøds modstandsbevægelse, og han blev dræbt af tyske skud under udførelsen af sin ger-

ning. Men skuddene var ikke rettet mod ham, og tyskerne fandt næppe nogensinde ud af, at de havde fået ram på en væsentlig spiller i den lokale modstandsbevægelse.

Lordag den 24. marts 1945 sprængte modstandsfolk fra Frederiksværk jernbanesporene ved landsbyen Freerslev tæt på Hillerød. Målet var en tysk transport af miniubåde til Hundested, og modstandsmændene var på udebane – Freerslev var i Hillerød-modstandsfolkernes område. Frederiksværkerne havde da også forsøgt at få kontakt til lederen af Hillerøds modstandsbevægelse, bogholderen Elith Truelsen. Men han var i København sammen med sin næstkommanderende Hans Normann-Pedersen, så folkene fra Frederiksværk tog sagen i egen hånd.

Ubådstransporten kørte så langsomt, at vognene ikke blev afsporet ved sprængningen. Men tyskerne var naturligt nok noget ophidsede over sabotageforsøget. Alle veje ud af Hillerød blev spærret af bevæbnede tyske soldater. Med det mylder af tyske soldater var byen yderst usikker at være i. Derfor gik Fleischer hjemmefra for at advare kammeraten Sven Uhrskov, der var gået under jorden, om at denne ikke skulle lade sine mænd vaccinere i en spejderhytte ved Sandviggård, hvor Fleischer i øvrigt var tropsfører. Fleischers rolle i modstandsbevægelsen var netop at være bindeled mellem de modstandsfolk, der var under jorden.

Fleischer gik hjemmefra sidst på eftermiddagen. Elith Truelsen var ligeledes på vej tilbage til Hillerød i en bil fyldt med våben og hemmelige dokumenter. Truelsen blev noget forbavset, da han så det store opbud af tyske soldater i en jernbanetunnel tæt på Hillerøds centrum. Da en tysk officer gik ud på vejen for at standse bilen, måtte han handle hurtigt. Han satte farten ned for pludselig at give gas. Officeren

Knude Nellesens plakette pryder modstandsgrave over hele landet – i Hillerød pryder den også graven for en modstandsmænd, der blev dræbt under noget usædvanlige omstændigheder. Foto af artiklens forfatter.

Tyskere på patrulje i et generator-drevet panserkøretøj af typen Sd Kfz 251 i Holstebro. Vi ved ikke, om de tyske soldater i jernbanetunnelen, der ved et tilfælde skød og dræbte Johannes Fleischer; kørte i sådan en, men med et mylder af tyske soldater i Hillerøds gader har der sandsynligvis været et par stykker på vejene. Frihedsmuseet.

Herluf Andersen og utallige andre koncentrationslejr-fanger kom aldrig hjem. Men symbolsk er de alligevel bragt til Danmark. Ved Helligåndskirken på Strøget i København findes dette monument for de danskere, der aldrig vendte tilbage. Under monumentet, der er skabt af Kaare Klint, ligger en urne med aske fra Neuengamme. *Fotos af artiklens forfatter.*

Et af krematorierne i Neuengamme, hvor Herluf Andersen blev kremet. *Frihedsmuseet.*

anede uråd og skod ind i forerhuset, hvor kuglerne susede forbi ansigterne på Truelsen og hans næstkommanderende, fortsatte over vejen – og dræbte Johannes Fleischer Michaelsen, der i det samme passerede på fortovet.

De to modstandsfolk i bilen slap væk, selv om der opstod et voldsomt skyderi. Men Fleischer lå dod tilbage på gaden – sammen med en enkefrue fra landsbyen Hammersholt, der ved et tilfælde også blev fanget i skyderiet.

Johannes Fleischer fik sin hæder. Men andetsteds på kirkegården ligger mindestenen for en mand, der – selv om han blev offer for tyskerne hærgen – horte til en kategori, der blev gemt og glemt efter krigen: De asociale. Efter at politiet var blevet opløst, sendt i koncentrationslejre eller drevet under jorden i 1944, var tyskerne stærkt forhoppede på at holde ro og orden i det besatte Danmark. Efter gode, nazistiske principper, naturligvis.

Fanger nummer 54.219

En af dem, der fik det at mærke, var Herluf Andersen. Natten til den 27. november 1944 dode han på sygeafdelingen i Neuengamme. Fange nummer 54.219's dødsårsag blev fort ind i bøgerne som tuberkulose. Præcis to måneder tidligere ankom han med en transport fra Vestre Fængsel i København, hvor han var blevet anbragt efter en razzia i København. Præcis hvorfor, han blev anholdt, fortaber sig i tågerne. Hans tjeneruddannelse kan have ført ham ud i sortbørshandel, men det er blot gisninger. I hvert fald var han ifølge Neuengammes registre ikke dømt forud for interneringen. Hans interneringskort fortæller blot, at han var asocial – et begreb, der strækker sig fra folk, der var hjemløse, og alkoholikere og altså op til sortbørshandlere. Mens modstandsfolk og andre, der blev dræbt af tyskerne, blev hyldet som martyrer efter krigen, forsvandt de asociale ud af fortællingen. Det eneste værk om Hillerød, der overhovedet nævner Herluf Andersen, har angivet hans efternavn forkert og påstår, at han er tilflytter fra København. Og i litteraturen om besættelsestiden generelt er de også svagt repræsenteret. I Hillerød har han dog fået en lille oprejsning. Selv om han blev kremet i Neuengamme, og asken aldrig kom hjem, fik han en mindesten af familien. Og siden 2005 har Hillerød Kommune desuden hvert år lagt en buket på familiegraven.

Den nazistiske forsvarsminister

Den skæbne kommer næppe til at overgå karrieresoldaten Svend Kofoed Wodschow. Hans grav er placeret højest 50 meter fra mindestenen for Herluf Andersen. Men historierne om de to kunne næppe være mere forskellige.

Prokuratorsonnen Svend var konservativ af den gamle skole, og da hans parti gav støtte til en grundlovsændring foreslået af Socialdemokratiet i 1939, blev det ham for meget. Sammen med en kreds af ligesindede forlod dannebrogssridderen og orlogskaptajnen partiet og dannede det ultranationale Nationalt Samvirke, der senere udviklede sig til Dansk Samling. Wodschow trak sig endnu længere mod højre, og allerede da tyskerne marcherede over grænsen, sad Wodschow i et kontor på Rosenvængets Allé som stedfortræder for det danske nazipartis leder Frits Clausen. I 1942 opstod telegramkrisen, og tyskerne udarbejdede en ministerliste, der skulle skubbe Danmark i en mere pro-tysk retning. Wodschow optrådte som forsvarsminister, men dels ønskede tyskerne ikke at skabe for megen røre på den danske flodeskumsfront, og dels ønskede man fra tysk side ikke, at de danske nazister skulle føle sig for meget som herrer i eget hus. Internt i partiet måtte Wodschow også se sine ambitioner smuldre. I 1943 stillede han op til Folketinget, men trods 1185 stemmer kom han ikke ind. Samtidig summede uroen i partiet. Frits Clausen og hans håndlangere kunne ikke fremvise resultater, og ledelsen var både korrump og ustyrlig. Nazisternes propagandamedarbejder Knud Nordentoft skrev i sin dagbog blandt andet om ”Soldegilder, hvor Wodschow har været oppe at slaas paa offentlig Restauration”. Wodschow var desuden svækket internt på grund af en dom for spritkørsel, så han var et godt udgangspunkt for et opgør. Frits Clausen var også presset - og det i en sådan grad at han meldte sig til lægetjeneste ved Østfronten og gjorde plads til en ny partiledelse. Det førte til en lokal ”de lange knives nat.” De gamle ledere blev sparket ud, og Wodschow meldte sig ligeledes til fronttjeneste. Som sådan et naturligt skridt – Wodschow havde oprindeligt anbefalet den upolitiske oberstlojtnant C. P. Kryssing som stifter og leder af Frikorps Danmark, der hvervede soldater til at kæmpe i tysk tjeneste.

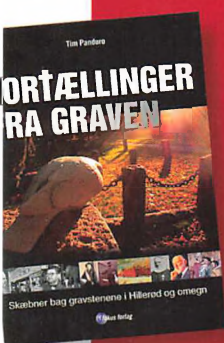
Wodschow er begravet i familiegravnen på Hillerød Kirkegård. Hans navn fremgår dog ikke af nogen af gravstenene. Foto af artiklens forfatter.

Møde på DNSAPs stabskontor på Rosenvængets Allé i København, samme kontor om Wodschow arbejde på i sin tid som stedfortræder for partileder Frits Clausen. Ved bordet ses Frits Clausen (tv.) og dr. jur. Popp-Madsen (i midten med briller); muligvis er en af de uidentificerede herrer, hvis ansigter ikke er synlige, Wodschow. Frihedsmuseet.

Tim Panduro udgav tidligere i år bogen "Fortællinger fra graven" på Fokus Forlag, der rummer 59 personportrætter fra Hillerøds kirkegårde, bl.a. historier om manden der lærte danskerne at lave huller i osten, skaberen af Gribskov der ikke ville dele kirkegård med krybskytterne, og et medlem af den nøgne kunstnerkoloni Helenerne. Denne artikel rummer pluk fra bogen, der kan købes gennem boghandleren eller ved henvendelse til forfatteren på tim@hip.dk

De mange interessante fortællinger i bogen viser, at der er mange spændende historier bag navnene på kirkegårdens stene i købstæderne – historier af både lokal- og nationalhistorisk interesse.

Wodschow overlevede, men dukkede næppe op i Danmark igen i levende live. I hvert fald optræder han ikke i retsopgøret. Det er dog registreret, at han 25. maj 1945 blev afskediget fra den danske flåde uden pension, da den store oprydning og fortrængning efter besættelsen gik i gang. 8. maj 1967 døde han i tyske Wilhelms-haven. Den 31. maj blev hans kiste sat i jorden på familiegravstedet i Hillerød. Hans jordiske rester vendte tilbage til fædrene jord – men hans navn optræder ikke på de mange sten på gravstedet.

Missionæren, der kom på indisk sindssygehospital

Wodschow endte langt hjemmefra. En anden drog ud og vendte hjem – men på et hængende hår.

Hans gravsten på Nyhuse Kirkegård er dekoreret med et kors, der peger i tre retninger. Missionskors. Niels Jacob Hjorth var missionær i Indien, fortæller stenen.

Det var nu ikke en særligt glørværdig karriere inden for missionen, han kunne prale af. I 1867 steg den 25-årige Hjorth ombord på en damper for at tage den lange rejse til landsbyen Patambakkam i det sydlige Indien, hvor han skulle være lærer. Allerede samme år fik han dog nok af at undervise hinduistiske børn, og i november drog han tilbage til Danmark.

Ti år senere vendte han tilbage til Patambakkam. Der var ikke meget at komme efter. Den smule kristendom, der var banket ind i de lokale, var forsvundet i mellemtiden. Hjorth prædikede i en næsten tom kirke – og det var mere end hans hoved kunne holde til. Han blev sindssyg – og blev indlagt på et sindssygehospital i Madras. Tanken om et sindssygehospital for 100 år siden i Indien virker ikke videre befordrende. Men hospitalet fik såmænd banket Hjorth på benene. Missionæren havde dog fået nok af Indien og drog hjem til Danmark, hvor han blev enelærer på Bendstrup Skole

tæt på Hillerød. Han var respekteret, men frygtet – og i øvrigt yderst velhavende på grund af ægteskabet med en from, norsk rigmandsdatter.

Præsten, brandstifteren og de gudløse sognebørn

En anden kirkens mand finder man på Gorløse Kirkegård. For i tiden var det kulturelle, at konfirmander lagde blomster på pastor Bangs grav inden konfirmationen. Så stor respekt fik pastoren ikke i sin levetid. Tværtimod. To gange blev Bang forsøgt brændt inde – og ellers var sognebornene så ligeglade med kirken, at biskop Mynster bemærkede, at sognebornene var gudløse, at de virkede døde og dorske, når de blev kaldt til gudstjeneste - og at gudstjenesterne i øvrigt ofte måtte aflyses, fordi ingen mødte op. Men det var pastor Bangs mindste problem.

11. februar 1846 blev der tændt ild i en halmstak ved præstegården i Skævinge. Pastor Bang var udenbys, og heldige træf gjorde, at præstegården overlevede. Blandt andet var en københavnsk brandmand på besøg hos en nabo, og han fik hurtigt organiseret slukningsarbejdet. Chokket var dog overvældende: ”Da vi kom, var faren forbi, men min Kone var i Krampe af Skræk, og der maatte saaledes straks Bud efter Jordemoderen for at faa hende aareladt”, skrev præsten efterfølgende.

23. september samme år var den gal igen. Klokkeren havde fået besked på at gå til Hillerød omkring 10 kilometer væk for at poste et brev. Han var tidligt ude og opdagede, at flammerne stod op af taget på præstegården. Han kimede med klokkerne. Naboerne kom til, men gården kunne ikke reddes. Præsten takkede klokkeren for at have reddet familien – og kastede mistanken på sognebornene, der vidste, at han netop havde fået sine dyr bragt på stald, og at præsten dermed ville miste alt, hvad han ejede. Præsten priste sig lykkelig for, at han ikke var overforsikret ”thi da er jeg vis paa at alle vilde have troet, at jeg selv var Udaadsmanden”, som det hedder i præstens beretning. Han udpegede også en bestemt familie, som de skyldige over for birkedommeren. Men uden resultat – ligesom der heller ikke blev grebet ind over for dem, der stjal af det indbo, der var reddet ud af præstegården. Nå. Præsten fortsatte sin gerning i både Skævinge og Gorløse Kirke, og i sidstnævnte kirke fandt han også sin død. Under konfirmationsforberedelserne sank han død om på kirkegulvet 28. april 1851, efter 13 år med de gudløse sogneborn.

Pastor Bangs grav var for nogle år siden ved at blive sløjfet. En efterkommer fik ved et tilfælde nys om det og gravede historien om Bangs fortrædeligheder frem. På den måde lykkedes det at frelse graven – og lokalsamfundet blev en historie rigere. Mange andre mindesmærker er dog gået tabt gennem årene. Kirkegårdene er virksomheder, og nogle steder bliver de drevet med hård hånd. Det betyder, at de synlige spor af folks eksistens, af de fortællinger, der tilsammen er med til at forme en bys historie, forsvinder. Heldigvis har nogle kirkegårdsledere fået øjnene op for de personal- og kulturhistoriske værdier, der ligger på deres arbejdsplads. Det har ført til skabelsen af lapidarier – og dermed til, at historierne nogle steder får lov til at overleve.

Tim Panduro er forfatter og journalist på lokalavisen Hillerød Posten.

Pastor Bang gik så grueligt meget ondt igennem. Hans grav var for nogle år siden ved at blive sløjfet, men et familiemedlem fik i stedet menighedsrådet til at frede gravstenen. Foto af artiklens forfatter.

Var dansk konge inspireret af romersk kejser, da han navngav en nygrundlagt by?

I min sommerferie var jeg i Sverige og kom så langt østpå i Blekinge, man kan komme. Her lå en lille fæstningsby, Kristianopol, anlagt af Christian 4. i 1599, som værn mod svenskerne.

Når jeg hører Kristianopol, kommer jeg til at tænke på Konstantinopel, som blev anlagt af en stor feltherre. Har Christian 4. tænkt på det, eller betyder "-nopol" i "enden" noget specielt? Når jeg forsøger at finde et svar, får jeg en masse at vide om biler.

Venlig hilsen
Louise Nielsen, Mørke

Svar:

Det kan ikke udelukkes, at Christian 4. har ladet sig inspirere af den romerske kejser Konstantin d. Store og dennes navngivning af Konstantinopel, da han grundlagde Christianopol (oprindeligt dansk stavemåde). Men Christian 4. har næppe navngivet sin nye fæstningsby, som for øvrigt først stod færdig i 1606, fordi han forestillede sig, at Christianopol ville vokse sig lige så rig og mægtig som Konstantinopel. Christianopol var da heller ikke planlagt efter romersk-byzantinske principper, men derimod med inspiration fra moderne befæstede, italienske byer.

Af dette kort over Christianopol, fra kort tid efter svenskerne fik Blekinge i 1658-freden, fremgår det tydeligt, at byens "oprindelige" navn var Christianopolis. [Wikimedia Commons](#).

Fæstningsbyen blev for øvrigt anlagt som et led i en større strategisk plan for at befæste grænsen til Sverige, sammen med andre fæstninger og byer på tværs af Skåne, Halland og Blekinge. Christianopol skulle således opfylde en helt anden rolle end Konstantinopel. Årsagen til navnet findes altså ikke så meget i inspirationen fra selve Konstantinopel eller sammenligningen med dens "grundlægger" - Konstantin gjorde blot den eksisterende by Byzantium til sin hovedstad og omdøbte den. Den skal findes i den bogstavelige betydning af selve ordet Christianopol.

Bynavnets første led er logisk, da herskere og regenter gennem årtusinder har opkaldt byer, de grundlagde, efter sig selv. Christian 4. var da også særdeles aktiv på dette område, hvilket byer som Christiansstad i Skåne (1614 – et led i ovennævnte fæstningsstrategi), Christiansand i Vestnorge (1641) og Christiania i Norge (1624) vidner om. Sidstnævnte hed før den altødelæggende brand i 1624 Oslo; som et led i genopførelsen flyttedes byen til den anden side af elven og kongen opkaldte den "nye" by efter sig selv. Fra 1925 hed byen igen Oslo. Suffikset [endelsen] på Christianopol, -opol, er en afledning af det græske ord for by; *polis*. I de ældste optegnelser hedder byen da også *Christianopolis*. Bogstaveligt talt "Christians by" – samme forvanskning af ordet *polis*, som også ses i netop Konstantinopel (Konstantins by) og Adrianopol (Hadrians by); altså samme betydning som Christiansstad. Man har nok valgt endelsen -opell-polis for at give byen en mere kosmopolitisk klang til navnet, samt måske understrege intentionen om at det skulle være mere end en fæstning. Nogen "rigtig" by blev Christianopol dog ikke før 1622, hvor den fik købstadsrettigheder på bekostning af nærliggende Avaskär og tilliggende Lyckå.

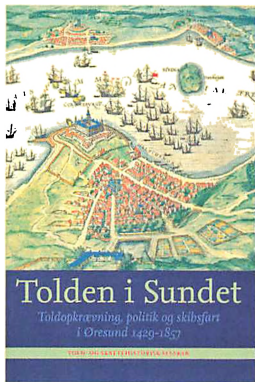
Steffen Harpsøe
Arkivar ved Rigsarkivet og redaktør af Siden Saxo

Ole Dejn (red.)

Tolden i Sundet

Toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857

Told- og Skattehistorisk Selskab, 2010. 672 s. (illus.), 448 kr.

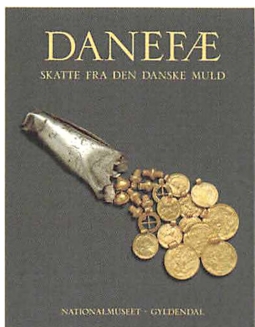
Gennem 18 bidrag fra danske og internationale forskere fortælles om Øresundstolden fra fødsel til afskaffelse. Tolden var ikke kun en god kilde til indkomst for den danske krone, den rejste også en del diplomatiske problemer. Kildematerialet er enestående, og giver forfatterne materiale til at fortælle om mangt og meget: udviklingen i østersøhandelen som følge af optegnelserne for de knap 2 millioner skibe, der passerede igennem; historier om råvareeksport og toldforhøjelser under Chr. 4.; men der er også historier om engelske skipperes dristige smuglerier og amerikanske krigstrusler.

Poul Otto Nielsen og Michael Andersen

Danefæ

Skatte fra den danske muld

Nationalmuseet/Gyldendal, 2010. 280 s. (illus.), 349 kr.

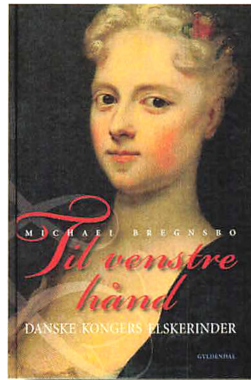
Bogen fortæller historien om 50 af de mest fantastiske fund fra den danske muld. Der fortælles i både tekst og billeder om, hvordan fundene blev gjort, hvad genstandene blev brugt til, og hvad deres betydning har været. Blandt historierne er guldringene fra Boeslunde, kultøksen fra Nordsjælland og sølvsmedenes skat fra Tissø.

Michael Bregnsbo

Til venstre hånd

Danske kongers elskerinder

Gyldendal, 2010. 304 s. (illus.), 299,95 kr.

Hor var før i tiden en alvorlig forbrydelse mod både Gud og samfundet, og den kunne straffes med bøde, fængsel og offentlig piskning. For kongerne gjaldt der dog andre standarder, og deres elskerinder levede i sus og dus. De danske konger satte sig nemlig ud over lovgivningen, handlede dobbeltmoralisk og hyklerisk og holdt elskerinder (til tider flere ad gangen). I bogen kan man læse om dette; eksempelvis om

Frederik 6., der tilmed giftede sig 'til venstre hånd' med to af sine elskerinder, til trods for ægteskab med dronning Louise og at bigami straffedes med døden.

Caspar Andreas Jørgensen

Der var engang et slot – med en have så skøn. Kronprins Frederiks Marienlyst 1784-1808

Klematis, 2010. 176 s. (illus.), 349,95 kr.

Da den senere Frederik 6. fyldte 9 år, fik han slottet Marienlyst foræret. Da han blev regent i 1784 og fik eget budget, ansatte han af det såkaldte chatolkasseregnskab en slotsforvalter og en gartner, der forvandlede haven til et fantastisk anlæg af europæisk standard. Dette er historien om haven og slottet i deres glansperiode, om stedets brug ved festlige lejligheder og kongelige besøg, men også om hverdagen og de folk der boede og arbejdede der.

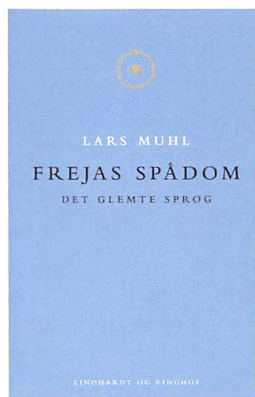
BOGNYT

SKØNLITTERATUR:

Lars Muhl

Frejas spådom Det glemte sprog

Lindhardt og Ringhof, 2010. 160 s. (illus.), 229,95 kr.

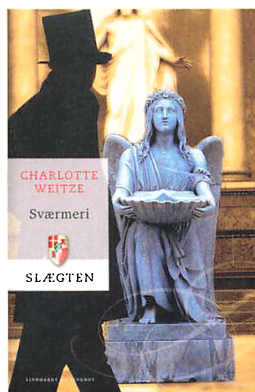

Der har aldrig eksisteret nogen overleveret spådom af Freja – før nu! Bogen er en gendigtning på vers, skrevet efter en spirituel oplevelse ved det sagnomspundne vandhul 'Frejas Øje' i den fredede Staunsfjord på Samsø. Spådommen er nedfældet i fire satser: Naudh, Ansur, Urur og Tyr – baseret på runealfabetet futhark, som ifølge vore forfædre havde magisk kraft.

Charlottw Weitze

Sværmeri Slægten, bind 19

Lindhardt og Ringhof, 2010. 272 s., 249,95 kr.

Enken Marie-Louise Dane har tegnetalent, og under et sanatorieophold i Norge møder hun sin store platoniske kærlighed, maleren I. C. Dahl. Senere opholder hun sig i Bakkehuset hos ægteparret Kamma og Knud Lyne Rahbek, hvor hun møder Bertel Thorvaldsen. De indleder et forhold, som dog ophører under opholdet i Rom. Marie-Louise kæmper sig derefter på dramatisk vis hjem til København via

Paris og gennem dønningerne af den franske revolution.

Kim Langer

Flugten fra Vestindien

Høst & Søn, 2010. 264 s., 199,95 kr.

De 14-årige tvillinger Nelly og Nicholai befinder sig pludseligt i et storpolitisk magtspil om oprør og afstraffelse, ordrer og lydighedsnægtelse, da en slaveflugt vender op og ned på deres sorgløse tilværelse. Da et dansk krigsskib anløber St. Jan, og en gammel frikulørt ved navn Kofi dukker op, står tvillingerne pludseligt med et ben i hver lejr.

FOR BØRN OG UNGE:

Bente Thomsen, Lars Peter Visti Hansen og Jakob Buhl Jensen

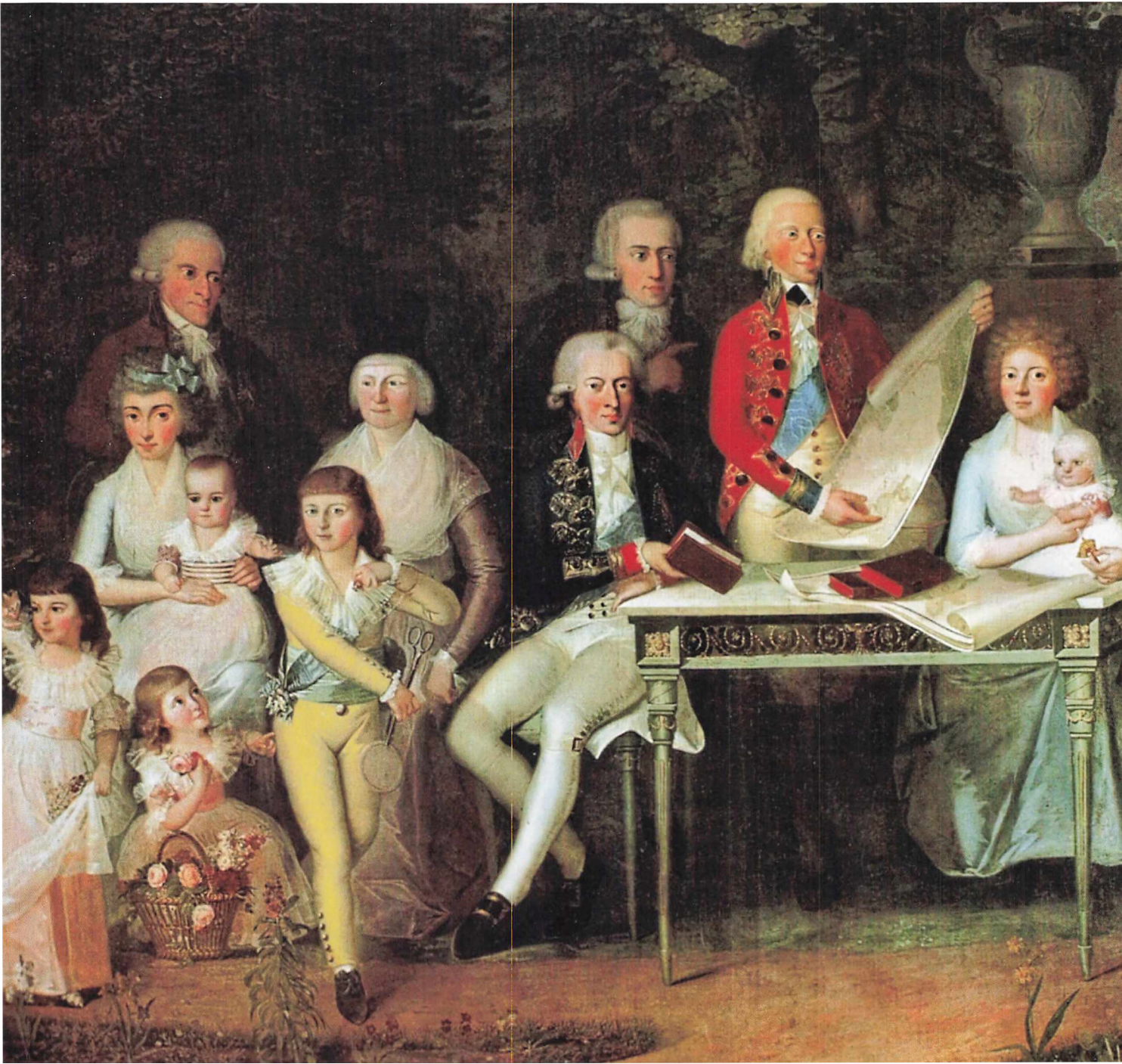
Overblik Danmarkshistorien i korte træk

Gyldendal 2010. 144 s. (illus.), 169 kr. (ex. Moms)

Bogen er grundundervisningsmateriale til gymnasiet. I 12 kapitler gives eleverne et præcist overblik over én tidsperiode per kapitel – de centrale begivenheder, periodens kendetegn, samt en tidslinje og en opsummering. Bogen afsluttes med et kapitel, der giver et kort rids over dansk historieskrivning gennem tiderne.

"Den Kongelige Familie" fra 1794 er nok Carl Vierfels mesterstykke, men det er også samtidig et stærkt sammensat billede, baseret på flere forudgående enkelt- og gruppeportrætter. På maleriet ses siddende ved bordet Christian 7. (1749-1808). Til venstre for ham enkedronning Juliane Marie (1729-96). Til venstre bagerst i billedet arveprins Frederik (1753-1805) og foran ham arveprinsesse Sophie Frederikke (1758-94) med prins Frederik Ferdinand (1792-1881) på skødet, og foran dem deres tre andre børn: prinsesserne Juliane Sophie (1788-1850) og Louise Charlotte (1789-1864) samt prins Christian Frederik (Christian 8. (1786-1848)). Bag kongen ses hertug Frederik Christian 2. af Augustenborg (1765-1814), hvis gemalinde prinsesse Louise Augusta (1771-1843) står yderst til højre. Stående ved bordet med et kort i hænderne Kronprins Frederik (6. (1768-1839)), og siddende kronprinsesse Marie Sophie Frederikke (1767-1852) med prinsesse Caroline (1793-1881) i armen. Gengivet efter: Hanne Raabyemagle: "Christian VII's Palæ Amalienborg, Bind II".

I skyggen af Jens Juel

— portræt- og miniaturemaleren Carl Viertel

På Fredensborg Slot hænger der i Harsdorff-salen, der er opkaldt efter den danske arkitekt C.F. Harsdorff (1735-99), som i 1770'erne designede salens stadig bevarede udseende, to portrætter af henholdsvis en mand og en kvinde. På portrætternes ovale rammer er anført navnet på én af Danmarks fremmeste 1700-tals malere: *Jens Juel* (1745-1802). Fredensborg Slot har i en årrække været åbent for publikum årligt i juli måned, og mange af slottets besøgende spørger nysgerrigt til, hvem de portrætterede er. Omviserne på slottet har indtil nu desværre måtte skuffe de mange danske og udenlandske interesserede med oplysningen om, at det ikke med sikkerhed vides, hvem de afbildede personer er, og at det må formodes, at det ikke er Jens Juel selv, der har begået portrætterne, men at de eventuelt stammer fra hans atelier og således kan være malet af en elev. Som én af slottets faste omvisere gennem nu mere end 10 år satte jeg mig for at søge et svar på spørgsmålene.

HENRIETTE KRAGH JACOBSEN

Bag på hvert af de to malerier er der påklistret en seddel med følgende tekst: ”*Stroe nr. 734*” hhv. ”*735*”. Det er en henvisning til et håndskrevet katalog udarbejdet i 1848 af guldaldermaleren Johan Stroe (1805-65). Kataloget, der findes i Statens Museum for Kunsts arkiv, er en registrant over de malerier og kobberstik, der i 1848 fandtes på Fredensborg Slot. Af registranten, der er blevet revideret i 1937, fremgår det, at der ”i *Prinds Philipstals værelser er ophængt tvende oliemalerier med paaklignede Løbenummere på Bagsiden. 734 Portrait af Chr. 7. Malet af Jens Juel. Lærred. 26½ T.H. 20½ T.b. Oval. 735 Portrait af Louise Augusta. Pendent*”. Det står endvidere anført, at der er taget fotografier af portrætterne i 1925, samt at begge malerierne endnu fandtes på Fredensborg Slot i 1965. Disse oplysninger stemmer til fulde overens med Fredensborg Slots kartotek

over inventaret, idet der dog på de maskinskrevne kartotekskort for de omhandlede portrætter med blyant og håndskrift er tilføjet (udateret): ”*lillablå stue*”.

Her er der således ingen tvivl om, hvem de to portrætter forestiller, nemlig kong Christian 7. og Louise Augusta - den datter, som hans dronning, Caroline Mathilde, havde fået med kongens livlæge Struensee, men som Christian 7. havde påtaget sig faderskabet til. Men kan man stole på den oplysning, og kan det passe, at malerierne som angivet er udført af den berømte Jens Juel? Til det første kan der svares bekræftende, mens svaret på det sidste spørgsmål er et nej, da portrætterne er malet af den ikke særlig kendte portrætmaler Carl Viertel. Hvem var han så?

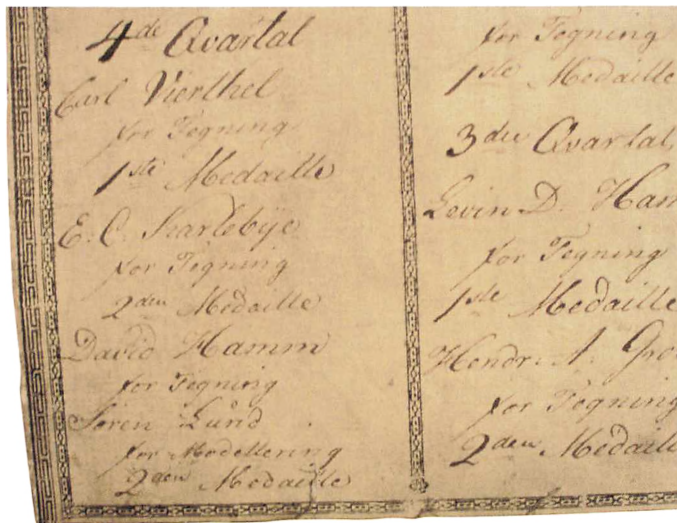
Johan Carl Frederik Viertel

Carl Viertel blev døbt den 5. august 1772 i Petri Kirke i København. Hans forældre, der var indvandret fra Bøhmen, var hattemager Johann Christoph Viertel og Maria Magdalena Jacobina født Douilhac. I folketællingen fra 1787 boede han med sine forældre, to søstre, sin mormor samt flere tjenestefolk og logerende i Højbrostræde 65 i København – i dag Højbro Plads. Året efter optræder han i Det Kongelige Danske Kunstakademis elevlister, hvoraf det fremgår, at han i årets 1. kvartal ”*have tegnet for at avancere ind udi den levende Model-Skole*” (fra Gips-Figur-Skolen). Med et nyt reglement gældende fra 1771 var ”*alle kongelige undersåtter berettigede til gratis undervisning på Akademiet*”. Som 17-årig vandt Viertel i 1789 den lille sølvmedalje, som det efterfølgende år suppleredes med den store sølvmedalje for tegning ”*udi den levende Model-Skole*”. Han var således elev i den periode, hvor henholdsvis Nicolai Abildgaard (1743-1809) og Johannes Wiedewelt (1731-1802) var direktorer for akademiet.

Ifølge 1771-reglementet var det sådan, at ”*alle kunstnere, der fra Akademiet har fået duelighedsattest, er berettiget til uden at nogen kan hindre dem deri, at drive deres kunst i de kongelige riger og lande*”. Samtidig bestemtes det, at de elever, ”*som havde vundet den største sølvmedalje, skulle, uden at have stået i lære, anses som virkelige laugssvende*”, hvilket betød, at sølvmedaljevindere automatisk kunne lade sig optage i et lav uden at have udført et svende- eller mesterstykke. Med andre ord kunne man forlade Kunstakademiet som udlært, hvis man havde vundet den store sølvmedalje, og var derefter fri til at slå sig ned som professional maler. Det må der have været en del, der har benyttet sig af, for i 1789 strammedes reglerne, så ”*de elever, der have erhholdet eller herefter måtte vorde tilkendt Academiets præmier (guldmedaljer) eller sølvmedaljer, skal være pligtige til at fortsætte deres ovelser i Academiets skoler og i det ringeste ved hver kvartals-forsamling forevise en prove af deres fremgang*”.

Carl Viertel blev to gange (begge gange sammen med maleren Probsthayn og billedhuggeren Bertel Thorvaldsen) admitteret til guldmedaljekonkurrencen, dog uden at vinde. Første gang i 1791, hvor det bundne historisk-religøse motiv var *Heliodor rovende Tempelen*, og igen i 1793, hvor motivet var *Petrus helbreder en halt i templet*. I 1793 færdiggjorde han tillige en egen komposition

Uddrag af Det Kongelige Danske Kunstakademis liste over elever, som vandt den store sølvmedalje, herunder året 1790. Rigsarkivet.

Udendaning til Pro Memoria

Die
Denne Directores
Professorer og Det
regulære Maler
Academie.

Caroli Viertelii
Academice Frederici
tilladelse mig givet den 7. April 1794 og
forudbetalt den 10. April 1794
med en Familieportræt i et af
Charlottenborgs Academies Sale. Den
7. April 1794
Denne Brev er givet den 7. April 1794
med en Familieportræt i et af
Charlottenborgs Academies Sale. Den
7. April 1794

Partikulærkassen d. 7. April
1794.

Carl Viertel

Uddrag af Carl Viertels brev til
 Kunstakademiets direktører og
 professorer dateret 7. april 1794.
 Rigsarkivet.

Saadant Værelse anvist, hvori jeg kunde være ganske allene for at fuldføre dette Arbeit, hvilken høje Bevaagenhed jeg underdanigst udbeder mig forblivende med største Ærefrygt". Det færdige resultat af *Den kgl. Familie i levende Storrelse* blev forevist Arveprinsen senere samme år.

På det tidspunkt var det for Kunstakademiets elever blevet muligt at frembringe eller udstille deres værker blandt skolestykkerne i akademiets bibliotek, hvilket "blev en spore til at forøge elevernes virksomhed og derved efterhånden bidrog til, at også solvmedaljerne ihændehavere optrådte med friere arbejder på de udstillinger, der årlig hædredes ved Arveprins Frederiks nærværelse som præces og uddeler af medaljerne". Om det er Arveprins Frederik, der har bestilt det store gruppeportræt, er uvist. Der foreligger ikke dokumentation for betaling af det i Partikulærkassens regnskaber, ej heller for de under Christian 7. horende. Derimod fremgår det, at Carl Viertels far, hattemager Johan Viertel, flere gange leverede hatte til kongen i lobet af 1790'erne. Arveprinsen købte alt i alt en del malerier af Viertel i begyndelsen af dennes karriere, som han for alvor kom i gang med efter 1795, hvor han foruden bestillingsarbejder til Arveprinsen malede en del portrætter til adelige familier samt det bedre borgerskab.

I 1798 boede Carl og Charlotte i Kronprinsensgade 11, men ægteskabet holdt ikke længe, for den 2. august 1799 fik parret fra Københavns Magistrat konfirmation

på ansøgning om separation efter at ”*Magistraten har haft dem for sig for at forlige dem, men de er begge bestemte på at ville skilles*”. Den 3. januar året efter indstillede Overformynderiet, ”*at portrætmaler C.F. Viertel må tilholdes at indsætte de belovede 200 Rd. i Overformynderiet for sin fraskilte hustru*”. Den 24. august 1809 ansogte Charlotte Sophie Tröster om at måtte indgå nyt ægteskab, hvilket blev bevilget. Inden den endelige skilsmisse var Carl Viertel rejst til Sverige. Ifølge Weilbachs Kunstnerleksikon fra 1947 opholdt Viertel sig ”*antagelig i kortere tid i Gøteborg omkring 1797 og omkring 1802*”. I folketællingen fra 1801 er Carl Viertel registreret som ugift og logerende i Lille Strandstræde 13. En anden logerende på samme adresse er den syv år yngre Christiane Sophie Munck, som han blev gift med den 15. april 1804 i Linköping i Sverige. Om de to har modt hinanden i Danmark eller i nabolandet, vides ikke, men Viertel må formentlig også have været i Sverige i 1800, da han det år maler mindst to portrætter og et miniaturemaleri af svenske kvinder.

Senere i 1801 er Viertel i Københavns Vejvisere registreret som bosiddende på Kongens Nytorv 161, men man må formode, at han igen i 1803 har forladt Danmark, for ifølge den 4. udgave af Weilbachs Kunstnerleksikon averterede han det år efter kunder, for han skulle rejse til Sverige, og kaldte sig da portrætmaler. Sammesteds fremgår det, at han året efter annoncerede sin hjemkomst, og at han da benævnedes sig kgl. hofportrætmaler. Der har tilsyneladende været en del rejseaktivitet over Sundet disse år. Efter hans og Christianes vielse i 1804 ser det dog ud til, at parret forblev i Sverige, for som det nævnes i 1947-udgaven af Weilbachs Kunstnerleksikon, ”*har [Viertel] efter daterede arbejder at domme desuden arbejdet i Sverige fra 1805 (muligvis lidt før) til hen imod 1814*”. Ifølge Ernst Lemberger, der har skrevet flere værker om miniaturemalere, skulle Viertel i denne periode have opholdt sig ”*dels i Stockholm, dels i Vestergötland. Fra 1817 til 1819 levede han i Nyköping i Södermanland*”.

Det er vanskeligt at vurdere, hvornår Viertel er vendt tilbage til fædrelandet, og om han har haft senere ophold i Sverige. Der eksisterer således ikke til- og afgangslister i kirkebøgerne for de sogne, hvor Viertel har boet. Han har udført portrætter af såvel danskere som svenskere i perioden, men da det er erfaret, at han var i stand til at male et portræt af en person, der ikke har siddet model for ham, men i stedet malet det ud fra kobberstik, samt at han har portrætteret personer som børn, længe efter de var over barnealderen, kan han have udført et portræt af en dansk person, mens han har befundet sig i nabolandet og omvendt. I hvert fald returnerede han til København senest i 1815. Han havde således et ærinde i København i 1815, hvor han den 5. juli blev separeret fra Christiane. Da der ingen børn var af ægteskabet, bestemtes det, at han til hustruens underhold skulle betale 300 rd., så længe hustruen var i ugift stand.

Carl Viertel vendte tilbage til sin bolig på Kongens Nytorv, som efter en ny matrikulering i 1806 nu var blevet til nr. 205. Her boede han indtil sin død i 1834 ”*på 2. sal til haven*”. Nr. 205 dækker over Thotts Palæ, der blev opført i 1686 af søhelten Niels Juel, og som i dag huser den franske ambassade. På Viertels tid havde palæet en enorm have, der gik langs Bredgade og skråt over til et stykke nede af St. Kongensgade. En af palæets mange ejere, C.F. Danneskiold-Samsøe, fik i 1750'erne opført en bindingsværksbygning i haven. Bygningen blev få år efter, mens Anne Sophie Schack ejede palæet, ombygget efter den franske arkitekt Vallois' tegninger.

Litteratur og kilder:

Colding, Torben Holck; Miniature- og Emaillemaleri i Danmark 1606-1850, Bind I og II, Gyldendal, 1991.

Dansk Kunsthistorie; Billedkunst og skulptur; Akademiet og guldalderen 1750-1850, Politikens Forlag, 1972.

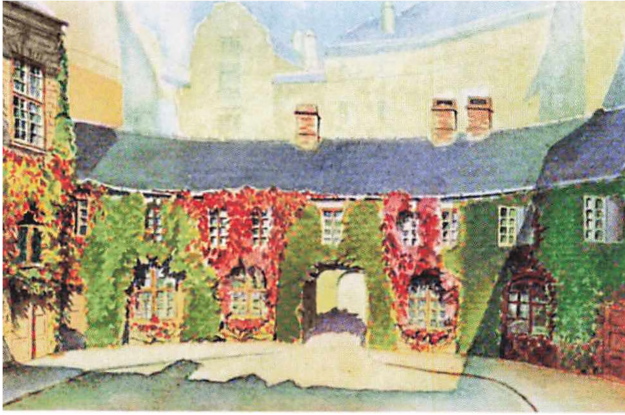
Lund, E.F.S.: Danske Malede Portrætter, Bind I, Gyldendalske Boghandels Forlag, 1895.

Stroe, Johan: Inventar Catalog over de Malerier og Kobberstik, som findes i den kongelige Samling på Fredensborg. Kbh. 1848. Håndskrevet registrant på Arkivet på SMfK.

Asplund, Karl: Den svenska Porträttminiatyrens historia, Konsthistoriska Sällskapets publikation, 1916.

Meldahl, F. og P. Johansen: Det Kongelige Akademi for de skønne Kunster 1700-1904, 1904.

Tak til: Slotsforvalter John Kidde-Hansen, Fredensborg; museumsleder Bente Jønsen, Jægerspris Slot og Rolf de Neergaard, Gunderslevholm.

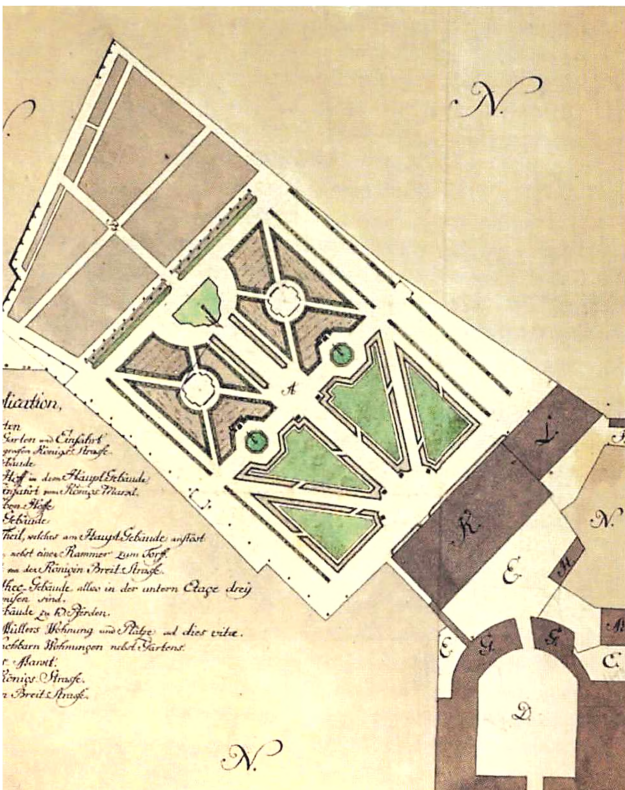

"Runddelen" i gården bag Thotts Palæ. Gengivet efter: Ulla Kjær og Florence Talbot: "Det Thottske Palæ/ Le Palais Thott, Ambassade de France au Danemark."

Generalplanen viser Thotts Palæ med den store skråliggende have, der vendte mod St. Kongensgade. "Runddelen" udgøres af signaturen G. Tegningen fra Otto Thotts tid er udateret. Gengivet efter: Ulla Kjær: "Thotts Palæ på Kongens Nytorv", i Byens Adelsgårde og palæer. Norden 1720-1800.

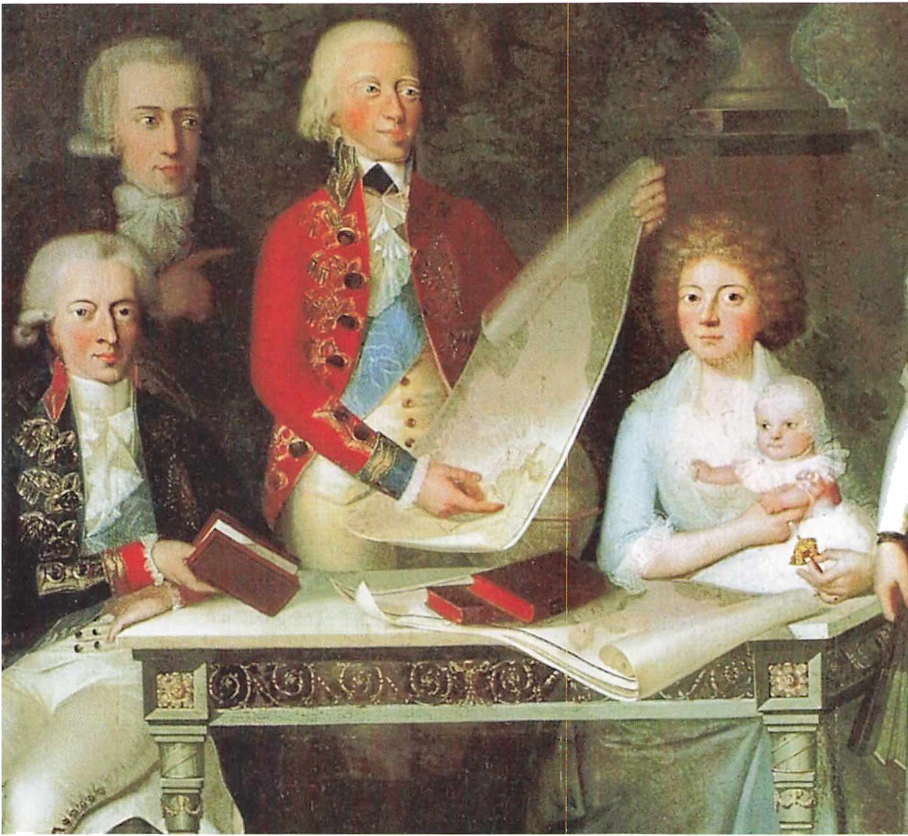
Økonomiske vanskeligheder for slægten Reedtz-Thott, der ejede palæet i 1800-tallet og frem til 1930, gjorde det nødvendigt at udleje både palæet og dets bagbygninger og haverum. Bygningen kaldet "runddelen" blev således udlejet til privatpersoner, og det var hér – et stenkast fra Kunstakademiet – at Viertel kom til at virke de sidste mange år af sit liv: "I denne tid tjente stedet som sæde for den russiske legation og som bolig for en række privatpersoner, en kommandør, en maler, en snedker, en melhandler, en vinhandler, en værtshusholder osv".

Viertel var efter sit andet ægteskabs ophør alene i en årrække, men ved kongelig resolution af 21. januar 1820 fik han og hans tidligere hustru, Christiane, tilladelse til at indgå nyt lovligt ægteskab, hvorefter han den 17. marts 1820 i Garnisons Kirke i København blev viet til Eleonore Henriette Kyhse. Hun var 14 år yngre end han, var enke og havde i hvert fald et barn, Carl Christian, med sig ind i ægteskabet. De forblev sammen, indtil Carl Viertel døde af krampe som 61-årig den 23. februar 1834. Dagen efter sin ægtefælles død indrykkede Eleonore en bekendtgørelse i Københavns Adresseavis lydende: "Det behagede forsynet den 23. Februar d. A. efter flere Dages smertefulde Sygdom at bortkalde min enderliggen elskede Mand, Portraitmaler Johan Carl Frederik Virtel, 61½ Aar gammel. Denne Underretning skyldes familie og Venner, frabedende al Bevidnelse, som kun vil forøge min bitter Sorg." Carl Viertel blev begravet på Assistens Kirkegård, afd. D 214, men hans mindesmærke findes ikke længere, og gravstedet er genbrugt. Da Viertel var klar over, at han ville dø uden at efterlade sig livsarvinger, havde han allerede i december 1820 oprettet testamente, hvor han efterlod det fælles bo til Eleonore, hvorfor der ikke blev foretaget skifte ved hans bortgang.

Viertels portrætter af den danske kongefamilie

Som omtalt malede Carl Viertel i 1793-94 et stort gruppebillede af hele den kongelige familie. Dette store maleri, der i dag hænger på Gunderslevholm Gods, er ikke kunst på niveau med mesteren Jens Juel, men indflydelsen fra læremesteren er der, som det bl.a. fremgår af Dansk Biografisk Leksikon: "Dets forbillede i komposition – med den landskabelige baggrund – i opfattelse og behandling er tydeligvis Juel, men det er endnu naivt og ubehjælpomt". Til gengæld har maleriet bestemt en historisk værdi, dels fordi det er usædvanligt ved at have den samlede kongelige familie afbildet. Det er således malet på et tidspunkt, hvor der var markante indre stridigheder familiemedlemmerne imellem. Måske er der netop en hentydning hertil i det faktum, at kongefamilien er opdelt i to grupper, samlede henholdsvis om Enkedronningen og Kronprinsen. Dels synes familien at være realistisk portrætterede, hvilket ikke kan siges at være tilfældet med så mange andre portrætter fra tiden.

Detailje af "Den kongelige familie" (1794). Om der har været en særlig anledning til udførelsen, kan ikke afvises, men heller ikke godtgøres. Måske det kort, kronprins Frederik holder i sin venstre hånd, og kortet der ligger på bordet, henviser til en konkret begivenhed, der har foranlediget en bestilling? Kortene synes at gengive bl.a. et fæstningsværk. Gengivet efter: *Hanne Raabyemagle: "Christian VII's Palæ Amalienborg, Bind II"*.

Om Viertel har fået bestilling på værket af Arveprins Frederik, kan ikke dokumenteres, men som det vil fremgå, var det Arveprinsen, der betalte for en række af de til maleriet tilknyttede portrætter.

Samme år, som Carl Viertel påbegyndte det store familiebillede, havde han for Arveprins Frederik fuldført et andet gruppeportræt, der med al tydelighed har en sammenhæng med det førstnævnte. Det er et maleri, der i dag forefindes på Jægerspris Slot, og forestiller Enkedronning Juliane Marie omgivet af sine børnebørn. Det ejes af Kong Frederik 7.'s Stiftelse på Jægerspris og hænger i et lokale, der ikke er tilgængeligt for publikum. Gruppeportrættet er signeret *Carl Viertel 1793* og har tilhørt Enkedronningen selv. Det hang indtil 1797 i hendes gemak på Fredensborg Slot. Herefter er maleriet nævnt i barnebarnets, den senere kong Christian 8.'s malerisamling. Efter dennes død indgik billedet i sønnen kong Frederik 7.'s malerisamling, og i 1855 fik det sin faste og blivende plads i spisestuen på Jægerspris Slot, som Kong Frederik 7. året for havde erhvervet som sin private ejendom. Man kan forestille sig, at maleriet er kommet til Jægerspris Slot, fordi dette i 1773 var blevet skænket til Enkedronning Juliane Maries søn, Arveprins Frederik, af dennes halvbroder Christian 7. Da gruppeportrættet i sin tid var bestilt og betalt af Arveprinsen, har han sandsynligvis arvet det efter moderens død i 1796.

Det er ganske tydeligt, at maleriet er gengivet på en del af det efterfølgende større gruppeportræt af hele den kongelige familie. Både dragter, dekorationer, smykker,

Enkedronning Juliane Marie med børnebørn. Til venstre står den 7-årige prins Christian Frederik. Nederst til venstre sidder prinsesse Charlotte og stående til højre prinsesse Juliane, mens den lille prins Ferdinand sidder hos farmor. Den lille pige i vægskabet symboliserer prinsesse Juliane Marie, der kun levede i få måneder. Gengivet efter: *Bente Jønsson: "Guldalderkongen Christian VIII – forgudet og forkæret"*.

Viertels portræt af Arveprins Frederik, der kan ses på Rosenborg Slot i København. *Rosenborg Slot, foto af forfatteren.*

Udsnit. Arveprinsen fra Viertels gruppeportræt fra 1794. Ved sammenligning med portrættet på Rosenborg, ser man tydeligt de store ligheder. Gengivet efter: Hanne Raabyemagle: "Christian VII's Palæ Amalienborg, Bind II".

frisurer, ansigtsudtryk og alder er stort set samstemmende. Nogle af de portrætteredes positurer er endda gentaget.

I november 1793 betalte Arveprins Frederik for første gang for et maleri udført af Viertel. 60 rd. måtte han af med for et portræt af Arveprinsens morbroder, hertug Ferdinand von Braunschweig-Wolfenbüttel (1721-92), der netop var død året for. Da Arveprinsen samtidig betalte 4 rd. for en "Portrait Caise", kan man formode, at maleriet var en gave og evt. skulle sendes til prins Ferdinands hjemegn i det nuværende Tyskland. Portrættet er da heller ikke nævnt siden i noget dansk kildemateriale. Arveprinsen må være blevet tilfreds med resultatet af sin første bestilling, for i januar 1794 fulgte en betaling på 50 rd. for et portræt af Arveprinsen selv samt 6 rd. for en tilhørende ramme. Dette maleri kan nu ses på Rosenborg Slot, men kunstneren er i museets katalog angivet som ubekendt. Dette portræt er en nøjagtig gengivelse af Arveprinsen, som han ser ud og er klædt på det store familiebillede, og det kan derfor – ligesom det ovenfor omtalte – betragtes som et forstudie.

Det samme gør sig gældende med et portræt af Arveprinsesse Sophie Frederikke, som hendes ægtefælle også bestilte, og som ligeledes i dag findes på Rosenborg Slot. Arveprins Frederik betalte i hhv. 1794 og 1795 for i alt to portrætter af sin hustru, hvor det andet maleri nu befinder sig i Frederiksborgmuseets magasin. I 1796 fik Viertel et honorar på 50 rd. af Arveprinsen for "nogle malerier" og året efter 24 rd. for "to landskabsstykker". På den digitale udgave af Kunstindeks Danmark (www.kid.dk) vil et opslag på henholdsvis Christian VII og Louise Augusta vise, at de to omhandlede portrætter med de korrekte inventarnumre fra Stroes katalog er registrerede som værende malet af Jens Juel, og at malerierne ejes af Statens Museum for Kunst. Sammenligner man de to portrætter med Viertels store gruppebillede, er det dog ganske tydeligt, at der også her er så nøje en overensstemmelse, at der ikke længere kan være tvivl om portrætternes ophav.

I Jan Steenbergs monumentale værk om Fredensborg Slot står følgende at læse: "Da Engelstoft 1797 besøgte Fredensborg.sås [i det nordøstre hjørnegemak] et portræt af den unge Prins' højtelskede søster Louise Augusta, malet af Carl Viertel; det blev overført til Dr. Juliane Maries Palæ i Bredgade." Slottets nordøstre hjørnegemak var på den tid Kronprins Frederiks (6.) retiradegemak. Det giver god mening, at Kronprinsen har haft et portræt hængende af sin halvsøster, som han havde et tæt og inderligt forhold til. Om portrættet af Kronprinsens fader også hang der, melder Steenbergs kilde intet om. Desværre angiver Steenberg ikke, hvornår portrættet af Louise Augusta skulle være overflyttet til, hvad der i dag er Moltkes Palæ i Bredgade i København, eller hvorfra han har denne oplysning. Det virker usandsynligt, at det skulle være sket i Enkedronning Juliane Maries levetid (for 1796), da hun og Louise Augusta ikke kan siges at have haft det varmeste forhold til hinanden.

Under alle omstændigheder må maleriet været kommet tilbage på Fredensborg Slot for 1848, i hvilket år Stroc udarbejdede sit ovenfor nævnte katalog over alle malerier og kobberstik, der da fandtes på slottet. På daværende tidspunkt hang de to portrætter i prins Philipstals (Arveprins Frederiks datter Julianes ægtefælle) værelse, som senere fik betegnelsen *Rosen* og er beliggende på 1. sal i sydvestre fløj. Lokalhistorikeren Valdemar Seeger omtaler i sin bog om Fredensborg fra 1896 de to malerier som værende

i "Kongens Rogeværelse", der er beliggende i slottets stueetage ud mod Marmorhaven, og i dag er et bibliotek i regentparrets private gemakker. I Frederik Weilbachs værk om Fredensborg Slot fra 1928 vises på side 99 en illustration af "hjørnegemakket", hvor man kan se de to portrætter hængende højt over et chatol. Dette gemak er Dronning Margrethes nuværende arbejdsværelse. Den tidligste datering af de to portrætter værende på Fredensborg Slot er altså fra 1797, hvor de hang i Kronprinsens retiradegemak. Det er den sal, der nu benævnes Harsdorff-salen, og hvor de pågældende malerier atter ses. Med andre ord er de nu tilbage på deres måske oprindelige plads.

Balletmester Vincenzo Galeotti

Af Carl Viertels øvrige hovedværker må nævnes portrættet af balletmester Vincenzo Galeotti (1733-1816), der er anset for at være "den danske ballets egentlige skaber". Dels er portrættet offentligt tilgængeligt, og dels er det et af Viertels bedre, malet i en umiskendelig Jens Juel-stil. Kunsthistorikeren Leo Swane (1887-1968) beskriver det godt nok som "tørt og kedeligt", men anerkender samtidig, at det helt i pagt med tiden "tydeligt viser omslaget i kunstnerisk stil", hvor "farveholdningen er en helt anden, og det dekorative vejet for en vis håndfast naturalisme" i forhold til det tidlige 1700-tals portrætkunst. Det var netop Jens Juel, der stod som eksponent for denne stilændring, og Leo Swane skriver da også, at Viertel som elev af den meget anerkendte maler var "én af dem, der stod helt under Juels indflydelse". Desuden har det en lidt speciel historie bag sig. Det er således blevet fortalt, at da balletmesteren fejrede sin 83 års fødselsdag på Hofteatret på Christiansborg Slot i marts 1816, ønskede hans elever at hædre ham. Derfor havde de, uden hans viden, ladet ham portrættere. Men synet skulle efter sigende "have virket dybt nedstemmende på den gamle mand, fordi han nærrede den overtro, at et portræt ville betyde hans snarlige endeligt. Festens glæde og den officielle hæder, han var genstand for, kunne ikke udlette det mørke indtryk. For øvrigt gik hans anelse i opfyldelse. Inden årets udgang var han død." Viertel udførte tilsyneladende i alt fire ensartede malerier af Galeotti, hvor et findes i den balletprovesal på Det Kongelige Teater, der bærer Galeottis navn, et er på Teatermuseet, og to er i privat eje.

Gunderslevholm

Det store maleri af den kongelige familie hænger i dag på herregården Gunderslevholm beliggende i Sydsjælland. Præcist hvordan maleriet er kommet dertil, ved ejerne af godset, familien de Neergaard, ikke. En overlevering i familien vil vide, at én af Gunderslevholms tidligere ejere, Carl Adolph von Plessen (1758-1803), der arbejdede som kammerjunker for Dronning Juliane Marie, som tak for denne position foranledigede maleriet udført. Det kan være en mulighed, da Plessen var interesseret i og havde sans for kunst. Således understøttede han Hans Hansen (1769-1828) økonomisk, så denne kunne uddanne sig til portrætmaler ved Kunstakademiet, hvor han samtidig med Carl Viertel var elev under Jens Juel, som blev Hans Hansens forbillede. På den anden side flyttede Plessen fra Gunderslevholm i 1792, og dermed inden maleriets tilblivelse.

Portrætterne af Christian 7. og Louise Augusta hænger i Harsdorff-salen på Fredensborg Slot, der hvert år i juli måned er tilgængelig for offentligheden. Fotos af forfatteren.

Viertel udførte flere ens portrætter af balletmester Galeotti, uden at balletmesteren sad model for ham. Portrætter der - ifølge Galeotti selv - blev fatale for ham. Gengivet efter: Robert Neiiendam: "Teatermuseet ved Christiansborg".

Der levnes ikke tvivl om overensstemmelsen mellem enkeltportrætterne af Christian 7. og Louise Augusta og disse udsnit fra maleriet *Den kongelige familie 1794*. Carl VierTEL er tydeligvis kunstneren i begge tilfælde. Gengivet efter: Hanne Raabyemagle: "Christian VII's Palæ Amalienborg, Bind II".

Imidlertid er der et alternativ til denne teori. Plessen kom således i forbindelse med Georg Ditlev Frederik Köes (1731-1804), der i høj grad delte interessen for kunst. Fra ca. 1792 lejede den velhavende Köes hovedbygningen på Gunderslevholm, hvor han boede i mere end ti år. I denne periode førte han sin store malerisamling til godset, "der efter Hans Hansens begejstrede omtale må have indeholdt mange fortræffelige billeder; et ret imponerende og morsomt minde er endnu bevaret på stedet i Johan Viertels store billede fra 1794 af kongefamilien, som er et i mange henseender interessant maleri, om kunstneren end ikke har nået til fuld frihed i grupperingen af de mange figurer og ej heller kan måle sig med sin lærer Jens Juul i farvernes behandling". Köes havde bl.a. skabt sig en formue, efter at han af Christian 7. i 1771 havde fået koncession på at oprette et tallosteri, hvor også kongen fik en pæn andel af aktierne. To år senere solgtes lotteriet til staten. Efter Köes' fraflytning solgte Plessen Gunderslevholm til slægten de Neergaard.

Det kan således også have været Köes, der enten har bestilt eller senere erhvervet maleriet af den kongelige familie. Köes har da også haft en forbindelse til Kronprins Frederik og Kronprinsesse Marie Frederikke – en forbindelse der måske blev grundlagt i hertugdømmet Slesvig, som både prinsessen og Köes stammede fra. Efter kronprinsparrets vielse i 1790 på Gottorp Slot skulle de på vejen mod København have besøgt Köes, hvis hustru Anna Mathea Falch da ventede barn. Ved den lejlighed "udbad kronprinsen sig, at det ventede barn, hvis det blev en dreng, skulle opkaldes efter ham, hvis det blev en pige, efter prinsessen. Den 18.9. fødtes der to piger, der så blev kaldt Frederikke og Marie". Dele af Köes' malerisamling blev efter hans død solgt på en auktion, men Viertels maleri er ikke nævnt blandt de solgte kunstværker. Om Köes kan have ønsket, at maleriet skulle forblive på Gunderslevholm, efter at han flyttede derfra året før sin død, kan måske undre, men det kan også antages, at han ganske enkelt har solgt værket til den nye ejer, da han flyttede til en mindre beboelse i København.

Om det er Plessen eller Köes, der har bekostet det store familieportræt og/eller foranlediget dets plads på Gunderslevholm kan ikke for nuværende godtgøres, men under alle omstændigheder er det ved Peter Johansen de Neergaards køb af godset i 1803 tilfaldet den nye ejer, hvorfra det gennem generationer er nedarvet. Maleriet, der er ganske stort og måler 251 x 345 cm, lader sig ikke så let nedtage og transportere, selv om det dog har været uden for Gunderslevholms mure til udstillingsformål, senest i 1961 på Charlottenborg.

Carl VierTEL som portræt- og miniaturemaler

Carl Viertels produktion må siges at være af en anselig størrelse, og forfatteren af nærværende artikel har foruden de to omtalte gruppeportrætter kendskab til 45 portrætter, 10 andre malerier, samt i hvert fald 68 miniaturemalerier fordelt i Sverige og Danmark. Langt hovedparten af såvel de større oliemalerier som de mange miniaturer er portrætter af personligheder tilhørende det bedre borgerskab eller adelen. Viertel må have haft en kunstnerisk, men måske også prismæssig, appel til denne målgruppe, der har gjort det muligt for ham at leve af sit håndværk. Men ellers er hans portrætkunst af både samtidens og eftertidens kunstkere dømt som værende middelmådig og af en svingende kvalitet, idet der dog gennem årene

også har været roser at finde blandt bedømmelserne. I 1817 var et maleri af Viertel med titlen *Bathseba fremstilles for Kong David* udstillet på Charlottenborg, hvor det fik en ret ublid medfart: *".. er et væmmeligt maleri, vellystigt tænkt og slet udført, med en kraftløs slikket pensel. Det må være en glæde for alle konstens elskere, at dette indfald er opstået hos en maler, der ikke havde evne til at give fremstillingen ringeste tillokkende egenskab."* Hertil må det anføres, at det forinden udstillingen havde været igennem akademimedlemmernes bedømmelse, som altså må have anset det for værdigt at fremvise.

I 1897 omtalte den svenske bibliograf C.M. Carlander (1837-1911), at Viertel *"Útbildade sig till en ganska skicklig porträttmålare"*. I det hele taget synes Viertel at have været mere anerkendt i nabolandet end hjemme i Danmark. I Sverige koncentreredes en omfattende produktion sig primært om miniaturemalerier udført enten i olie eller akvarel på elfenben eller i olie på kobberplader.

Hans større anerkendelse i Sverige hænger formentlig sammen med, at han i den langvarige periode, hvor han arbejdede dér, var én af få udover af en ny trend inden for miniaturemaleriets genre, og på den baggrund bl.a. sås som eksponent for en positiv indflydelse sydfra. Ikke desto mindre var der tale om en produktion af varierende kvalitet. Således skrev den svenske kunsthistoriker Karl Asplund (1890-1978) (oversat af forf.): *"han kan være aristokratisk og forfinet ... men fremstiller også småbyernes borgertoser og fruer med et letsindigt borgerligt gemyt"*. Asplund gav dog udtryk for, at Viertel i sine bedste arbejder besad en evne til at karakterisere sine modeller, som andre samtidige malere ikke formåede.

Weilbachs Kunstnerleksikon giver forskellige bedømmelser, afhængig af hvilken årgang af leksikonet, man fremdrager. I udgaven fra 1895/96 får Viertel denne karakteristik: *"Viertel synes at have været en for sin Tid dygtig og agtet Portrætmaler,..."*; mens kunsthistorikeren Torben Holck Colding (f. 1918) i 1947-udgaven af Weilbachs Leksikon er noget mere ublid: *"... hans øvrige Oliemalerier og hans tidligere Miniaturer er det under stærk Paavirkning af Jens Juel. Hans Portrætter har alvorlige Brist i Tegning og har ofte en ubehagelig rødbrun Kolorit. Paa nogen Karakteristik af en Model indlader han sig ikke. Disse Mangler er ogsaa fremherskende i hans Miniaturer, men falder maaske lidt mindre i Øjnene her. Hans Miniaturer er i Reglen ganske ensartede og tomme; han maler med en olieagtig Farve paa Elfenbenet og lader ikke dette Materiale komme til sin Ret. De Miniaturer, han malede i Danmark, er i Reglen ringere end Miniaturerne fra Sverigestiden, i hvilken Periode hans Farver mildnes, saaledes at hans Arbejder stundom kan opnaa en vis Charme."*

Carl Viertels bedre arbejder har ved flere lejligheder været at finde på udstillinger, først og fremmest på Charlottenborg. I 1794 fremviste han som nævnt det store gruppeportræt, og året efter var det flere portrætter af den kongelige familie, hvilket gentog sig i 1800. For 1807 afholdtes der kun *"ganske få enkelte*

Godset Gunderslevholm, hvor Viertels store maleri af kongefamilien hænger i dag – og med sikkerhed har gjort det siden 1803. Gengivet efter: Aage Roussel: *"Danske Slotte og Herregårde (2. udg.)*, bd. 4 - Midtsjælland".

Viertel signerede ikke alle sine værker, og mange af dem er også uden angivelse af dato, hvilket blandt andet er årsagen til, at man har antaget, at Jens Juel var manden bag portræterne i Harsdorff-salen. Her ses Viertels signatur i farve. Fra www.artsignaturedictionary.se

En smagsprøve på et af Viertels mange miniatureportrætter, som udgjorde en stor del af hans levebrød. Portræt af Augusta Caroline Prosch, født Thune. Gengivet efter: Torben Holck Colding: "Miniature- og Emaillemaleri i Danmark 1606-1850".

saloner med længere mellemrum", men derefter påbegyndte Charlottenborg faste årlige udstillinger, hvor Viertel var repræsenteret med portrætter i 1817, 1829 og 1830 samt med landskabsmalerier i 1832. Hans værker har været vist ved en særudstilling i 1901 på Københavns Rådhus, 1951 i Aalborg, og atter på den store udstilling *500 års danske portrætter* på Charlottenborg i 1961. Dernæst har hans kunst jævnlige været repræsenteret på udstillinger målrettet miniatureportrætter i bl.a. Bruxelles og ikke mindst i Sverige, ligesom hans værker nu kan ses på museer i især Sverige og enkelte i Finland. Herhjemme kan ses portrætter udført af Viertel på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, De danske kongers kronologiske Samling på Rosenborg Slot, i Teatermuseet, på Det kongelige Teater, Københavns Bymuseum og Kunstindustrimuseet.

I skyggen af Jens Juel

I Dansk Biografisk Leksikon står om Carl Viertels evner: "De [Viertels portrætter] kunne ikke måle sig med de bedre portrætter af Jens Juel, af hvem Viertel var påvirket". I den periode, hvor Carl Viertel var produktiv som portrætmaler, var den største danske portrætmaler hans læremester Jens Juel. I modsætning til de forskønnede og idealiserede portrætter, der kendetegnede begyndelsen og midten af 1700-tallet, begyndte Juel at male sine kunder som virkelige og mere ægte mennesker uden al den teatraliske staffage, som ses på ældre malerier. Uanset Viertels evner i forhold til Juels er det tydeligt, at netop sidstnævntes indflydelse på dette felt har påvirket Viertel, ligesom begge fulgte tidens nye franske ideal, hvor enorme helfigursportrætter afløstes af mindre og mere intime ovale lærreder. Hvor man som velhavende for kunne prale med store forgyldte sale med gobeliner og stuk, blev det nu ønskeligt at indrette små hyggelige kabinetter. De var lettere at opvarme, og her kunne man underholde sig med en lille skare af udvalgte bekendte. Til at matche denne nye og mindre pompøse indretning egnede portrætter i halv figur sig klart bedre, hvorfor det blev moderne at få lavet mindre enkeltportrætter.

For at tilfredsstille tidens stigende behov for portrætter – og måske især de mindre bemidlede, der ikke havde råd til et oliemaleri på lærred - tilegnede Viertel sig teknikken bag miniaturemaleriet, der gjorde det muligt for flere at erhverve et helt familiegalleri, på samme måde som eftertidens samling af familiefotografier. Carl Viertel forstod at udnytte tidens nye trends, så han hele sit liv formåede at leve af sin metier. Selv om der ikke er tale om den mest sublime portrætkunst, har mange af Viertels portrætter i dag en slægts-, lokal- og personalhistorisk interesse, der gør, at hans malerier til stadighed sælges til pæne priser.

Henriette Kragh Jacobsen er cand.mag i historie og exam. turistfører, kulturkonsulent ved Fredensborg Kommune og rundviser på Fredensborg Slot.

En synders appel til højeste instans

– eller hvorfor præsten rejste til paven

Når man fik foretræde for Paven, var det skik og brug, at man kysede hans fødder som en anerkendelse af hans kirkelige overhøjhed. Sandsynligvis har også artiklens hovedperson, præsten Lars Vit, indledt sit besøg hos Paven på denne måde. Træsnit af Lucas Cranach d. Ældre (1472-1553). *Wikimedia Commons*.

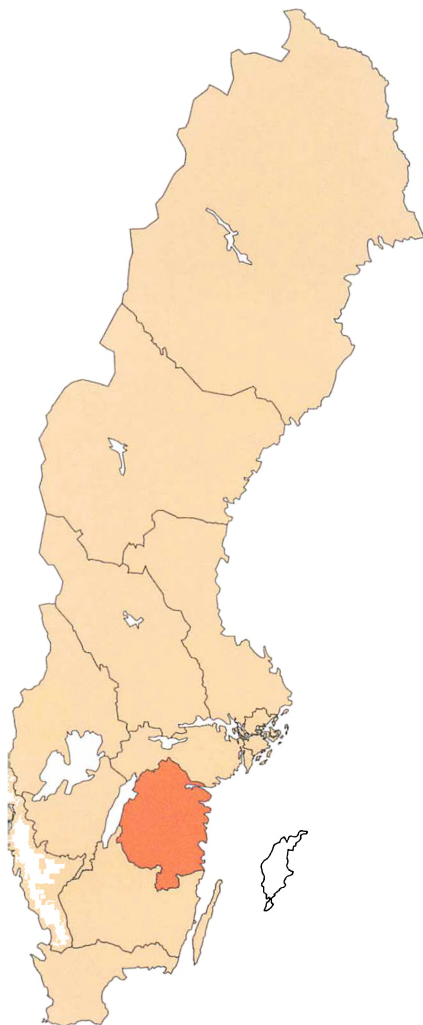
Det er en udbredt misforståelse, at mennesker ikke rejste særligt langt fra deres fødested i middelalderen – en misforståelse der heldigvis er blevet modificeret i løbet af de seneste årtier, men som dog indeholder en kerne af sandhed, især hvad angår bønder og borgere. Til trods for at vi nu ved, at folk generelt kom længere omkring end tidligere antaget, så var det dog de færreste skandinaver, der rejste helt til Paven og Rom, med mindre man da lige var på pilgrimsfærd. Blandt de gejstlige var embedsrejser til kurien [Pavens administration] normalt forbeholdt de højgejstlige og deres udsendinge, men også almindelige præster rejste til kurien. Denne artikel fortæller historien om én af disse præster.

BERTIL NILSSON

Præstens navn var Lars Vit, og han levede det meste af sit liv i første halvdel af det 15. århundrede. Vi ved, at han var sognepræst i den lille by Motala i 1390'erne, og den sidste gang, han nævnes, er i september 1435. Så hvorfor rejste han til kurien i Bologna? Umiddelbart for sin rejse til Italien havde han været sognepræst i landsbyen Säby, og han var samtidig kannik ved domkirken i Linköping. De begivenheder, der senere var årsagen til, at han opsøgte paven, fandt sted, mens han virkede i Säby. Sent i april 1410 afsagde biskoppen i Linköping, som hed Knud (*Canutus*), dom over Lars Vit. Dokumentet, hvori biskoppen stadfæstede dommen, findes stadig, og derfor ved vi, hvad sagen handlede om.

En berygtet horkarl

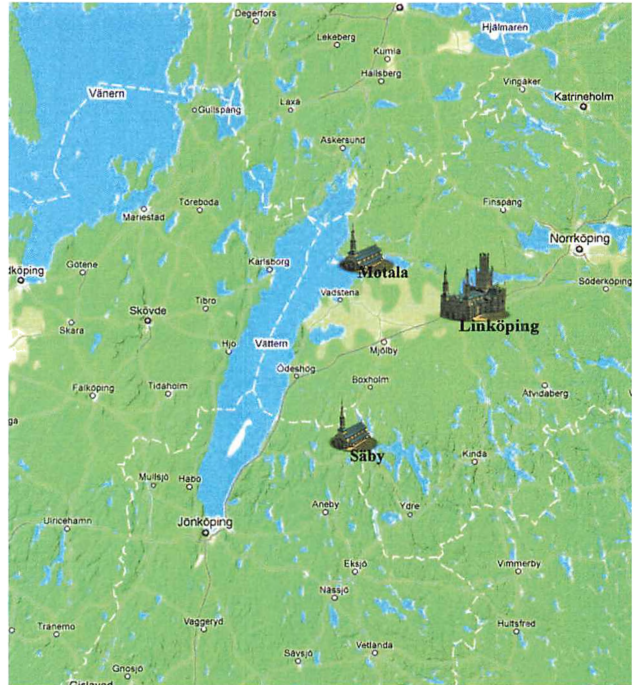
Dokumentet starter med en opremsning af de kriminelle forhold, som sognepræsten var skyldig i: Biskoppen adresserede ham direkte som en notorisk horkarl – "*publicus et notorius fornicator es*", som havde fædret en del børn [katolske præster skulle som bekendt leve i colibat], og han havde sågar taget modommen på en pige eller ung kvinde, hvis skrifte han havde hort for samlejet. Han havde ofte været involveret i kontroverser og trakasserier med sine sogneborn og andre, både i Säby så vel som i Motala, hvor han forhen havde været præst. Af disse grunde var der opstået et sådant had mellem ham og hans sogneborn, at det havde været umuligt at holde det under kontrol. Disse forhold havde medført fare for sjælene, vanære og dod. Havde han været en lægmand, fortsatte biskoppen, så var han for længst blevet domt til landflygtighed, præcis som verdslige, der havde begået samme forbrydelser, var blevet det. Yderligere havde han ignoreret sine forpligtigelser over for sine sogneborn, således at flere var afgået ved doden, uden at de havde kunnet skrifte og få syndsforladelse;

Linköping stifts nuværende udstrækning, hvilket i grove træk var det samme i senmiddelalderen, dog hørte også Gotland og Øland under Linköping stift i middelalderen.
Wikimedia Commons.

endvidere havde han også forholdt dem andre sakramenter. Desuden havde han været involveret i - og hans ære var blevet plettet af - andre alvorlige forbrydelser, fortsætter teksten. Lars Vit var derfor ikke længere egnet til at beklæde et præsteligt embede eller at have et klerikalt præbende, eftersom dette var en vanære for kirken og forte til fare for sjælene i dens varetægt.

Herefter følger informationer om, hvilke skridt biskoppen havde taget i sagen i kraft af sin rolle som dommer. Dokumentet fortæller os, at biskoppen havde kaldt Lars for sin domstol, og at han var blevet kendt skyldig efter de givne vidneudsagn. Derfor, skrev biskoppen, havde han, i overensstemmelse med forskrifterne i kanonisk ret og fordi retfærdigheden skulle ske fyldest, kærligt formånet Lars Vit, at han skulle afstå fra alt, hvad han hidtil havde bedrevet, og at han skulle ændre sit liv. Ud over dette havde biskoppen også suspenderet ham fra hans embede og frataget ham hans præbender; altså både hans kannikesæde ved domkirken i Linköping og hans præbende i Säby sogn. Endvidere havde biskoppen ekskommunikeret Lars og beordret, at han ikke måtte fjerne noget af sin ejendom i Säby eller andre steder, inden han havde betalt sine gældsposter til kirken i Säby. Sluttelig understreger teksten, at dommen var blevet læst højt i kapitalsalen i domkirken i Linköping under tilstedeværelse af (ud over biskoppen) medlemmerne af domkapitlet samt andre "troværdige klerke og lægmænd".

Placeringen af Motala og Säby i forhold til Linköping. Kort fremstillet af Steffen Harpsøe.

Kirken i Säby ved Tranås, hvor Lars Vit var sognepræst i tiden op til sagen. Kirken blev bygget omkring år 1200. Den udvidedes mod syd og øst i 1400-tallets første halvdel og fik hvælving senere i 1400-tallet. Skitse af kirken udført i tusch af Steffen Harpsøe.

Domkirken i Linköping, hvor Knud var biskop, og hvor Lars Vit var kanik ved domkapitlet. Der har været en stenkirke på stedet fra midten af 1100-tallet, og denne blev siden udvidet af flere omgange. Biskop Knud (Knut Bosson Natt och Dag, 1359-1436) tilføjede i sin bispeperiode tre kapeller i gotisk stil med store vinduer og stjerne-lofter. Desværre hjemstørgtes domkirken i 1546 af to svære brande, og også under den Nordiske Syvårskrig brændte kirken i 1567, så der er ikke meget af middelalderdomkirken tilbage. Foto af Håkan Svensson fra Wikimedia Commons.

Den middelalderkirke i Motala, som opførtes i begyndelsen af 1200-tallet, og som Lars Vit var sognepræst ved i starten af sin karriere, findes ikke mere. I løbet af 1600- og 1700-tallet udvidedes og ombyggedes kirken kraftigt, og i 1761 besluttedes det at bygge en ny kirke i stedet for den gamle. Den nuværende kirke indviedes i 1774. Foto af Håkan Svensson fra Wikimedia Commons.

Lov og straf

Det fremgår ikke af biskoppens domsafsigelse (vores dokument), om Lars var skyldig i alle anklagepunkterne, men blot det faktum, at han havde børn, der var født, efter at han var blevet ordineret som præst, var mere end nok til, at biskoppen kunne udmåle den straf, han gjorde; altså at Lars blev frataget embede og præbende. Dog var denne type straf ikke nødvendigvis evigt gældende – muligheden for, at den straffede præst blev genindsat, eksisterede. Men Lars havde syndet inden for den seksuelle sfære ved at tage modommen hos en pige, for hvem han var skriftefader. Ifølge de synodale statutter, som biskop Nils Hermanson af Linköping udstedte i sin embedsperiode 1374-1391, så rangerede det at have samleje med én, hvis skrifte man havde hørt, blandt de typer af forbrydelser, der var klassificeret som *casus episcopales*; altså at de i forbindelse med straffelov og kirkedisciplin kun kunne behandles af biskoppen – ikke en præst, med mindre synderen var doden nær. Dette skal ses i lyset af, at biskoppen ifølge kanonisk ret som *iudex ordinarius* var den højest rangerende administrator

af syndsforladelsen i sit stift. Biskop Knut havde altså i denne sag ageret i fuldkommen overensstemmelse med international kanonisk ret såvel som de stiftsmæssige instruktioner, som var udstedt af en af hans forgængere.

Selvom der ikke nævnes nogen bøde i dommen af 29. april 1410, så betalte Lars alligevel én til biskop Knud af Linköping den 7. juni samme år. Dette fremgår af et brev, som Lars Vit skrev, hvori han omtaler sig selv som ”tidligere sognepræst i Säby”. Heri oplyste han, at han havde begået kriminelle handlinger – uden dog at specificere hvilke, og at han derfor frivilligt gav det i brevet oplyste til sin ”åndelige fader”, biskoppen af Linköping. Han understregede også, at der var tale om *ensaksböter*; det vil sige, at det var biskoppen alene, der skulle modtage boden. Blandt de ting, som blev sendt til biskoppen, var Lars’ ”kiste” med dens indhold, hvilket lob op i en værdi af ”næsten hundrede Mark”, endvidere et antal heste, okser, får og svin, alt den malt, rug og mel som han ejede, alt hans flæsk, og også hans fjerfyldte dyner og puder. De efterfølgende formuleringer er ikke just entydige, men det lader til, at en del af de ting, Lars overgav til biskoppen, skulle betragtes som kompensation for de udgifter, biskoppen havde haft i forbindelse med sine rejser rundt i stiftet for at opklare ”sagerne” (som det blev formuleret i brevet) mellem sognet Säby, en person ved navn Eskil Djänke og Lars Vit. Lars fortsatte brevet med at forbyde, at dets indhold skulle give anledning til en appel, at nogen skulle tilbagekalde brevet, eller at dets indhold ikke blev effektueret, eftersom han havde skrevet det af egen fri vilje og med oprigtige intentioner. Ud over Lars Vits segl var brevet også besejlet af hans broder, som var sognepræst i Gränna (ikke særlig langt fra Säby), samt to andre navngivne personer.

Så vidt vi kan følge sagens udvikling i dag, synes den første fase at afsluttes med Lars Vits brev af 7. juni 1410. Grundet de få bevarede kilder resterer der dog stadig en del ubesvarede spørgsmål, men det synes forsvarligt at opsummere begivenhederne

Biskop Nils Hermanssons segl. Nils var biskop Knuds forgænger som biskop af Linköping, og det var ham, der havde udstedt de synodale statutter, som Lars Vit dømtes efter. Gengivet efter Clara Nevéus, Siegfried Heim og Lena Westerling Karlsson: "Medeltida Småkonst – Sigill i Riksarkivet".

Frem til sommeren 1411 holdt kurien for den anden modpave valgt i Pisa til i Bologna. At kurien lige opholdt sig dér kan have mange årsager, men i juridisk henseende var det yderst praktisk, da Bologna husede det førende universitet for jurastudier i middelalderen. Del af facaden på de middelalderlige universitetsbygninger i Bologna. Gengivet efter Henning Dehn-Nielsen (red.): "Lademanns Verdenshistorie – Historie og Kultur; bd. 2 Middelalderen"

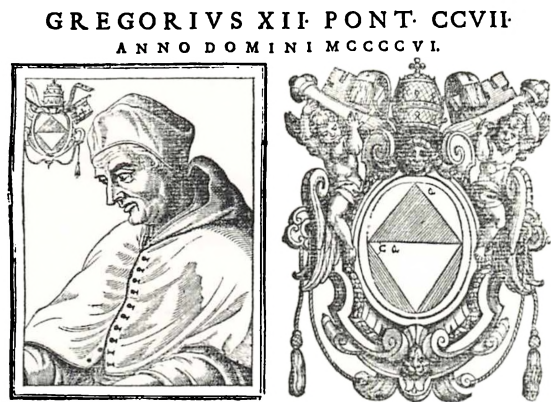
Kilder og Litteratur

Biskop Knud og Lars' breve er trykt som nr. 1290 og 1310 i *Svenskt Diplomatarium*, Stockholm 1879-1887.

Peter Holmstenssons brev fra kurien findes [ikke trykt] i Johan Hildebrandssons kopiebok = Cod. Ups. C 6.

Nilsson, Bertil: "The Lars Vit case. A fragmentary example of Swedish ecclesiastical legal practice and sexual mentality in the beginning of the fifteenth century" (forthcoming). [Bogen, hvori artiklen bringes, er under udarbejdelse og har endnu ikke fået en titel].

Bogillustration af Pave Gregor 12. samt hans våbenskjold. Pave Gregor 12. var pave for romerkirken i den komplicerede tid, hvor der var hele 3 paver. *Wikimedia Commons*.

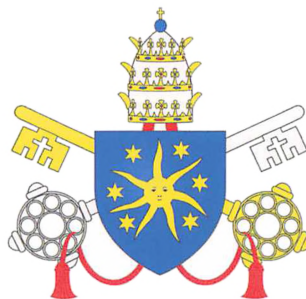

som følger: Sognepræsten i Säby var blevet frataget sine embeder og præbender ved biskoppens domsafsigelse i overensstemmelse med kanoniske regulativer. Dette var en konsckvens af de forbrydelser, Lars Vit havde begået (både de seksuelle og andre), som alle hørte ind under den kirkelige jurisdiktion, eftersom *privilegium fori* var blevet accepteret i Sverige, der på det tidspunkt var en del af Kalmarunionen. Han havde tilstået sine synder, betalt en bøde og samtidig udredt sin gæld til biskoppen. Gælden var kompensation for den gengærd, som Lars ikke tidligere havde betalt. Gengærd var en afgift, som kleresiet betalte til afløsning for det underhold (mad, drikke, husly, korsel), der ellers skulle ydes af kleresiet for biskoppen og hans følge på hans visitatser og andre embedsmæssige rejser rundt til sognene i hans stift.

Til højeste instans

Ikke ret lang tid efter at Lars Vit havde skrevet fornævnte brev, fortsatte sagen dog alligevel, ved at han rejste til Bologna, hvor kurien opholdt sig indtil sommeren 1411, og forelagde sagen for Paven personligt. Dette fremgår af et brev fra biskop Knuds personlige udsending ved kurien, en person ved navn Peter Holmstensson, som skrev hjem til biskoppen fra Bologna i fasten 1411. Ingen andre dokumenter fra det efterfølgende sagsforløb er bevaret, så vi må nøjes med at følge konflikten, som Peter beskriver den. Af brevet fremgår det, at Lars Vit var nået hele vejen til Paven med sin sag. Hans appel indeholdt et angreb på biskop Knud og var blevet fremført ved et offentligt konsistorium [kirkeråd], hvor Paven, kardinalerne og andre personer var til stede. Lars Vits formål med besøget ved kurien var at tvinge sin biskop i Sverige til at give personligt fremmøde ved kurien i Bologna. Til dette havde Lars støtte fra Dronning Margrethe, den regerende monark over de tre skandinaviske riger, og hun lå i strid med biskop Knud samt domkapitlet i Linköping over udnævnelsen af biskoppen af Strängnäs, et andet svensk bispestift. Samtidig var biskop Knud af andre årsager på kollisionskurs med sit eget domkapitel. Det hele hang sammen med, hvilken af de to paver man stottede og søgte støtte hos; om det var Gregor 12. af den romerske observans eller modpaven Alexander 5., der var valgt ved konciliet i Pisa i 1409. Der sad også en modpave i Avignon, og det havde der gjort længe, men ham var der ingen i Norden, der stottede.

I løbet af 1410 havde dronningen ændret mening og var begyndt at støtte Pisa-paven, og Knud blev forliget med sit domkapitel, som også var loyale over for Pisa-paven i stedet for den romerske. Således var alle tre parter - biskoppen, dronningen og domkapitlet - på samme side i det pavelige skisma. Lars' handlinger blev således farlige for biskop Knud, eftersom Lars satte ham i opposition til den regerende dronning foran kardinalkollegiet og Paven, der efter Alexanders død i foråret 1410 nu hed Johannes 23. Samtidig lader det til, at der var omstændigheder omkring biskop Knuds måde at håndtere sit embede og sin livsforelse på, for hvilke han rent faktisk kunne angribes. For eksempel får vi at vide, at han havde stor gæld til

Strängnäs-kirken, som burde betales, samt at det var ønskeligt, at han forbedrede sin opførsel, skrev Peter Holmstensson. Lars overrakte også Paven et brev fra dronningen, hvori hun udtrykte sin støtte til Lars. Da dette var sket, udtalte Paven, at dronningen næppe ville agere til fordel for en person som Lars Vit, hvis han ikke var blevet uretfærdigt behandlet. Paven skiftede dog mening, da han blev informeret om, hvilke anklager der var rettet mod Lars. Og selv om det ikke eksplicit står skrevet i det – som nævnt – eneste overleverede brev, så må Pavens meningsændring have haft at gøre med Lars' overtrædelser på det seksuelle område, hvilket står klart på baggrund af de yderligere udviklinger i sagen, der fandt sted i Sverige. Derfor var det – ifølge Paven – tilstrækkeligt at biskop Knud svarede for sig gennem sin udsending, og det var således ikke nødvendigt, at han personligt rejste til Bologna. Ifølge brevet havde Peter Holmstensson en mistanke om, at dronningen ville bestikke dommeren på den ene eller anden måde: ”fordi dronningen har her ved kurien et antal medhjælpere som er blinde takket være hendes gaver”. Dette faktum, hævdede han, kunne have det resultat, at Lars Vit-sagen ville blive bragt et trin videre og således blive en endnu dyrere affære for biskop Knud. Det står også klart, at Peter ville blive nødt til at forsvare sin biskop over for dronningen og hendes støtte til Lars Vit.

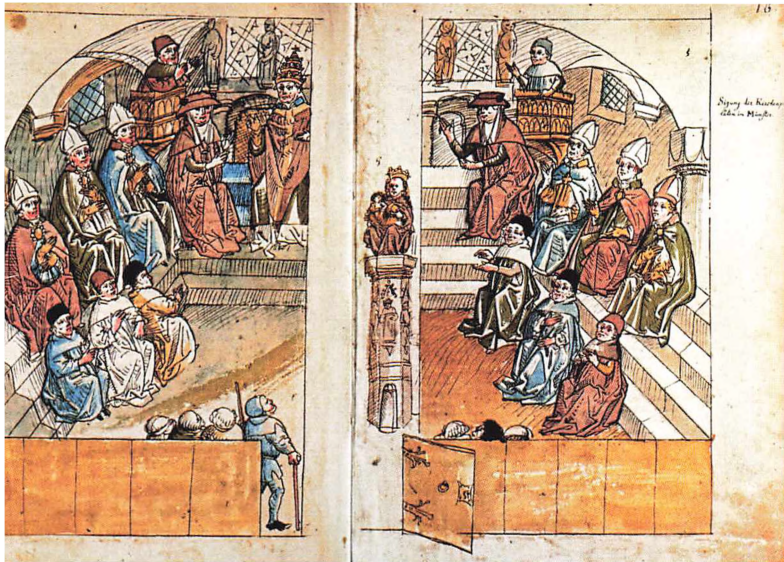
Hvem var Lars Vits allierede?

Mindre end ét år efter at Lars var blevet dømt af biskoppen af Linköping og havde bekendt sin skyld samt betalt en bøde til biskoppen, præsenterede han sig for kurien, og med støtte fra dronningen hævdede han sin uskyld, eller at han i det mindste var blevet uretfærdigt behandlet. Det lader dog ikke til, at han selv anførte de reelle årsager, især ikke de seksuelle, til at han var blevet dømt i Linköping, i alle fald ikke hvis vi kan stole på Peter Holmstenssons formuleringer. Der er dog ingen grund til at tro, at Peter, som biskoppens udsending og også som den, der irettesatte sin biskop ved at skrive, at han burde forbedre sin opførsel og betale sin gæld, ville have fortalt ham halve sandheder i denne for biskoppen så alvorlige sag. Lars har tydeligvis haft indflydelsesrige venner hjemme i Sverige for at kunne få dronningens støtte og for at kunne føre sagen til kirkens højeste ledere. Det er dog ikke muligt at afgøre, hvem disse personer er med det for hånden værende kildemateriale. Sandsynligvis har disse personer kendt til årsagerne for, hvorfor biskoppen domte Lars, men tydeligvis

Som en mulig løsning på det pavelige skisma, med en romersk pave og en i Avignon, havde man i 1409 ved konciliet i Pisa valgt en 3. pave, der skulle forene den katolske kristendom igen... det fik bare aldrig den ønskede virkning, og ”forsøget” blev opgivet i 1415. Som den første af Pisa-anti-paverne valgtes Alexander 5., der dog døde allerede i foråret 1410 og blev begravet i en opulent sarkofag i Bologna. Vi ser her Alexander 5's grav og en tegning af hans våbenskjold. Foto af Giovanni Dall. Tegning af ukendt kunstner. Wikimedia Commons.

Dronning Margrethe I. spillede en vigtig rolle i Lars Vits sagsfremleggelse for Paven. Uden hendes støtte var han næppe draget til Bologna. Hvorvidt dronningen var uvidende om de forbrydelser; Lars reelt var dømt for, eller hendes støtte muligvis var udtryk for en kynisk, politisk strategi vedr. interne nordiske forhold på egne eller andres vegne, får stå hen i det uvisse. Maleri af Gerrit van Honhorst fra ca. 1640, der viser Margrethe modtage den svenske krone fra den overvundne Kong Albrecht. Gengivet efter Ole L Frantzen og Knud V. Jespersen (red.): ”Danmarks Krigshistorie, bd. 1 700-1814”

Da Lars Vit nåede til Bologna, hed Pisa-paven Johannes 23., og det var for denne, han fremlagde sin sag. Måske er det sket under forhold, der ligner dem, vi ser her. Billedet viser Pave Johannes 23. holde råd med kardinaler og lærde ved konciliet i Konstanz i november 1414. Illustration fra Ulrich Richentals krønike om konciliet. *Wikimedia Commons*.

appellen på eget initiativ, eller om han reelt blot var en brik i en konflikt, hvor mere magtfulde personer havde et horn i siden på biskop Knud.

Slutspil

Betalte det sig så for Lars at rejse gennem hele Europa for at få foretræde for Paven? Svaret er nej! Takket være andre dokumenter ved vi, hvad der skete med ham, da han vendte tilbage til Sverige. Nemlig at biskoppen, der nu ikke længere var i opposition til hverken dronning eller domkapitel, igen indkaldte de vidner, der havde givet udsagn imod Lars, og som havde ført til domsfældelsen i april 1410. Konsekvensen var, at Lars aldrig blev genindsat hverken som sognepræst i Säby eller som kannik ved domkirken i Linköping, han blev dog ikke frataget sin præstevielse. Måden hvorpå han præsenterede sin sag for Paven og tidligere for Dronning Margrethe (vi kan formode, at han har fået foretræde for dronningen for at opnå hendes støtte), antyder kraftigt, at Lars Vit havde et ret skruppelløst forhold til sandheden; han havde ikke nævnt de seksuelle overtrædelser. Tydeligvis var hans forbrydelser i denne sfære – blandt andre ting – medvirkende til, at hans rejse endte uden succes. Men også de ændrede loyaliteter for dronningen og biskoppen i det pavelige skisma spillede en vigtig rolle. Således afspejledes de højeste niveauer af kirkelig politik i en svensk sognepræsts umoralske levned. Men til trods for den personlige fiasko ved Lars' rejse, så har vi gennem hans foretræde for Paven lært nogle interessante ting om begyndelsen af det 15. århundrede; eller som den berømte tyske digter Matthias Claudius (1740-1815) udtrykte det: "Wenn jemand eine Reise tut, so kann er was erzählen."

Bertil Nilsson er professor i kristendommens historie ved Institutionen för Litteratur, Idéhistoria & Religion, Göteborgs Universitet.

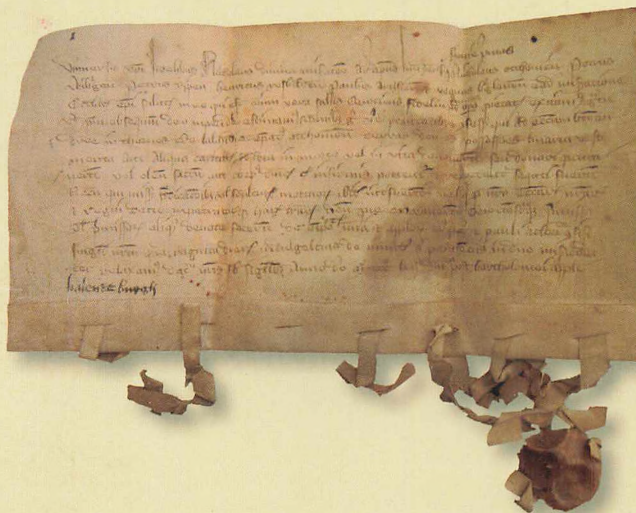
Artiklen blev oprindeligt til som et foredrag afholdt ved International Medieval Congress i Leeds 2010; artiklen er oversat fra engelsk af Steffen Harpsøe.

Sjældnen tilgang til Statens Arkivers samlinger

Af Steffen Harpsøe, Arkivar ved Rigsarkivet og redaktør af *Siden Saxo*

Statens Arkivers samlinger vokser bestandigt. For hovedparten består tilvæksten af myndighedernes arkivalier, hvilket dog også suppleres med afleveringer fra private. Fælles for begge typer af arkivalieafleveringer er, at arkivalierne er af nyere dato. Kun sjældent dukker der arkivalier op fra 17-1800-tallet, og arkivalier fra 1600-tallet og tidligere modtages kun uhyre sjældent. Men det sker! Og når det arkiv, der afleveres, så indeholder dokumenter helt tilbage til middelalderen, så vækker det opsigt. I skrivende stund er et arkiv fra Orebygård-Berritsgård gods under aflevering til Landsarkivet for Sjælland,

Lolland-Falster og Bornholm, og arkivet indeholder ikke færre end ca. 150 dokumenter fra før år 1700, heriblandt 12 før-reformatoriske pergamenter. Arkivet er et typisk godsarkiv og rummer en hel del tingsvidner, mageskifter, skøder og domme, heraf også en del hvor skiftende konger har givet konfirmation på jordhandler og rettigheder samt kongernes domsafsigelser, stævninger m.v. Arkivet indeholder som sagt også 12 middelalderlige pergamenter, hvoraf det ældste er fra 1362. Middelalderdokumenterne er hovedsageligt afladsbreve, men der er også en bestalling og et gavebrev imellem.

Det ældste dokument fra Orebygård-Berritsgård godsarkiv. Afladsbrev udstedt af Nicolaus af Odense, Petrus af Ribe m.fl. biskopper til besøgende i Tårs kirke på Lolland. Brevet lover 40 dages syndsforladelse. Brevet er dateret 24. august 1362 i Kalundborg. Rigsarkivet, foto: Asger Svane Knudsen.